

Miljösamverkan
Sverige

Biotopskydd

- bråkiga begrepp

Länsstyrelserna Mars 2010

Foto framsida

Anna Pettersson

Huvudmän

Länsstyrelserna, Naturvårdsverket och Socialstyrelsen

Webbplats

www.miljosamverkansverige.se

Grupparbetsplats

<http://miljoportal.intra.lst.se/miljosamverkansverige>

Projektledare

Ingela Höök

tel 031-60 52 18 e-post ingela.hook@lansstyrelsen.se

Biträdande projektledare

Elin Fornbacke

tel 018-19 50 43 e-post elin.fornbacke@lansstyrelsen.se

1. FÖRORD	6
2. INLEDNING	8
3. ALLÉ.....	10
3.1 Definition enligt miljöbalken	10
3.2 Definition enligt annan lagstiftning	10
3.3 Beskrivning och historik	10
3.4 Arter knutna till alléer	11
3.5 Miljömål.....	12
3.6 Särskilda skäl för dispens	12
3.7 Skyddszon	13
3.8 Kort sammanfattning av studie av domar	13
4. KÄLLA MED OMGIVANDE VÅTMARK I JORDBRUKSMARK	15
4.1 Definition enligt miljöbalken	15
4.2 Definition enligt annan lagstiftning	15
4.3 Beskrivning och historik	15
4.4 Arter knutna till källor	15
4.5 Miljömål.....	16
4.6 Särskilda skäl för dispens	16
4.7 Skyddszon	17
4.8 Kort sammanfattning av studie av domar	17
5. ODLINGSRÖSE I JORDBRUKSMARK	18
5.1 Definition enligt miljöbalken	18
5.2 Definition enligt annan lagstiftning	18
5.3 Beskrivning och historik	18
5.4 Arter knutna till odlingsrösen	19
5.5 Miljömål.....	19
5.6 Särskilda skäl för dispens	20
5.7 Skyddszon	20
5.8 Kort sammanfattning av studie av domar	20
6. PILEVALL	22
6.1 Definition enligt miljöbalken	22
6.2 Definition enligt annan lagstiftning	22
6.3 Beskrivning och historik	22
6.4 Arter knutna till pilevallar	23

6.5 Miljömål	24
6.6 Särskilda skäl för dispens	24
6.7 Skyddszon	25
6.8 Studie av domar	25
7. SMÅVATTEN OCH VÅTMARK I JORDBRUKSMARK	26
7.1 Definition enligt miljöbalken	26
7.2 Definition enligt annan lagstiftning	26
7.3 Beskrivning och historik	26
7.4 Arter knutna till småvatten och våtmark	27
7.5 Miljömål	28
7.6 Särskilda skäl för dispens	28
7.7 Skyddszon	29
7.8 Kort sammanfattning av studie av domar	29
8. STENMUR I JORDBRUKSMARK	31
8.1. Definition enligt miljöbalken	31
8.2 Definition enligt annan lagstiftning	31
8.3 Beskrivning och historik	31
8.4 Arter knutna till stenmurar	32
8.5 Miljömål	33
8.6 Särskilda skäl för dispens	33
8.7 Skyddszon	33
8.8 Kort sammanfattning av studie av domar	34
9. ÅKERHOLME	37
9.1 Definition enligt miljöbalken	37
9.2 Definition enligt annan lagstiftning	37
9.3 Beskrivning och historik	37
9.4 Arter knutna till åkerholmar	37
9.5 Miljömål	38
9.6 Särskilda skäl för dispens	38
9.7 Skyddszon	39
9.8 Studie av domar	39
10. BRÅKIGA BEGREPP	41
10.1 Allé	41
10.2 Källa	43
10.3 Odlingsröse	43
10.4 Pilevall	44
10.5 Småvatten och våtmark	45

10.6 Stenmur.....	47
10.7 Åkerholme.....	48
10.8 Detaljplaner.....	48
10.9 Kulturminneslagen.....	51
10.10 Skogsvårdslagen.....	52
10.11 Vägghållning.....	53
10.12 Fastighetsbildning.....	54
10.13 Övriga frågor.....	56
11. STUDIE AV DOMAR.....	63
11.1 Estetiskt utseende.....	63
11.2 Avsaknad av utrotningshotade arter eller biologiskt värde.....	63
11.3 Restriktiv dispensgivning.....	63
11.4 Möjligheten till ersättning.....	63
11.5 Kulturmiljöaspekter.....	64
11.6 Proportionalitetsprincipen.....	64
11.7 Långsiktiga konsekvenser.....	64
11.8 Markanvändning och taxering.....	64
11.9 Tillgängligheten till marken/rationalisering.....	65
11.10 Sakägare.....	65
11.11 Husbyggnation.....	65
REFERENSER.....	66
BILAGA 1. Särskilda skäl gällande allé	
BILAGA 2. Särskilda skäl gällande odlingsröse	
BILAGA 3. Särskilda skäl gällande småvatten och våtmark	
BILAGA 4. Särskilda skäl gällande stenmur	
BILAGA 5. Särskilda skäl gällande åkerholme	
BILAGA 6. Checklista detaljplaner och biotopskydd	

1. Förord

Miljösamverkan Sverige har inom ramen för projektet biotopskydd under 2008 samt 2009 tagit fram denna rapport angående juridiska förutsättningar och tolkningar av det generella biotopskyddet.

Många länsstyrelser har efterlyst någon form av vägledning för hur biotopskyddsärenden ska hanteras enligt gällande lagstiftning. Lagstiftningen upplevs i vissa fall som förhållandevis otydlig vilket medför risk för att lagstiftningen tillämpas olika. Huvudfokus har därför i denna rapport lagts på själva prövningen.

Projektets syfte har varit att försöka ta ställning i avvägningar om prövningsfrågor som handlar om det generella biotopskyddet. Materialet ska ge möjlighet till ökad kunskap på, och bättre samsyn mellan, länsstyrelserna. Som följd effekt om detta lyckas kan ökad rättssäkerhet komma till stånd samt länsstyrelsernas roll som kunskapsförmedlare stärkas. Ytterligare en bieffekt torde bli ökad kunskap hos andra externa intressenter om det generella biotopskyddet.

Förutom denna rapport har även projektgruppen skapat en webbplats på vilken ett fortsatt kunskapsutbyte förhoppningsvis ska kunna ske. Där finns även en sammanställning på domar och beslut. En informationsfolder om det generella biotopskyddet har gjorts och går att ladda ner från samma webbsida, adress <http://miljoportal.intra.lst.se/biotopskydd>.

Rapporten har studerats av länsstyrelsernas miljövårdsdirektörer.

Följande personer har deltagit i den projektgrupp som tagit fram vägledningen:

Anna Pettersson, Länsstyrelsen i Uppsala län
Erik Brimse, Länsstyrelsen i Kronobergs län
Hannah Brandin, Länsstyrelsen i Dalarnas län
Inga-Lill Nyberg, Länsstyrelsen i Västmanlands län
Karl Edlund, Länsstyrelsen i Västra Götalands län
Elin Fornbacke, Miljösamverkan Sverige

Monika Nordvall vid Länsstyrelsen i Skåne län deltog initialt i arbetsgruppen.
Anna Lind var kontaktperson på Naturvårdsverket.

Till projektet har funnits en referensgrupp. Referensgruppen utgjordes av:

Johan Wallander, Jordbruksverket
Henrik Smith, Lunds Universitet
Camilla Eriksson, Riksantikvarieämbetet
Marianne Wetterin och Jens Abrahamsson, Naturvårdsverket
Sven Swedberg och Ove Konradsson, Länsstyrelsen Västra Götalands län

Stig-Åke Svenson, Länsstyrelsen Dalarna
Mats Pettersson, lantbrukare
Mats Jonsell, SLU Uppsala
Anders Sjölund, Vägverket
Anders Wetterin, LRF Skogsägarna
Gunnar Lindén, LRF

Slutlig redigering och sammanställning har gjorts av Hannah Brandin, Anna Pettersson samt Elin Fornbacke.

Det bör understrykas att för innehållet i handledningen svarar enbart länsstyrelsedeltagarna i projektgruppen. Varje enskild myndighet ansvarar själv för tillämpningen av innehållet. Rapporten kommer att överlämnas till Naturvårdsverket som ett underlag i deras fortsatta arbete med uppdatering av de allmänna råden.

Rapporten och foldern går att ladda ner från Miljösamverkan Sveriges hemsida på adressen www.miljosamverkansverige.se

2. Inledning

Projektgruppen har under ungefär ett års tid jobbat med att ta fram ett underlag för prövningen av biotopskyddet. Ambitionen var att vara så konkret som möjligt samt bistå med goda råd och kunskapsunderlag.

Detta visade sig snart vara mycket svårt. Ämnet är eftersatt med avseende på handledning och allmänna råd. De senaste allmänna råden kom 1995 och baseras på gammal, idag inte gällande, lagstiftning. Detta har lett till att egen praxis kommit att utvecklas på de respektive länsstyrelserna, faktiskt ända ner på handläggarnivå i vissa fall. Dessa har till slut blivit som gällande sanningar utan att man riktigt reflekterat över hur. Projektgruppen försökte därför lyfta problemställningarna, noggrant diskutera dem och sätta dem i nytt ljus. Att komma överens har inte varit möjligt i alla fall. Det viktiga är att problemen identifierats så att Naturvårdsverket kan i sin omarbetning av allmänna råd få med de frågeställningar som handläggarna brottas med i ämnet.

Olika propositioner har genom tiderna behandlat ämnet biotopskydd. Nedan följer en sammanställning av dessa med sidhänvisningar.

- Regeringens proposition 1997/98:45 Miljöbalk, del 2 sid 79-82, innehåller författningskommentarer till 7 kap 11 § miljöbalken.
- Regeringens proposition 1990/91:90 En god livsmiljö, sid 391- 395 innehåller regeringens övervägande.
- Regeringens proposition 1993/94:30 En strategi för biologisk mångfald sid 53-57 innehåller skäl för bedömning och förslag.
- Regeringens proposition 2008/09:214 Hållbart skydd av naturområden sid 133-134 innehåller författningskommentarer till 7 kap 11 § miljöbalken.

Rapporten är upplagd på följande sätt. I kapitel 3 till 9 går respektive biotop igenom. För varje biotop beskrivs de förutsättningar som gäller idag med avseende på definitioner av biotopen, både i miljöbalken men även i andra aktuella lagstiftningar såsom kulturminneslagen eller Jordbruksverkets föreskrifter. En kort beskrivning av biotopens funktion i landskapet och dess kulturhistoriska bakgrund görs som stöd för handläggaren i sina resonemang vid dispensförfarandet. Tanken är att man ska kunna gå in och läsa under respektive rubrik, oavhängigt de övriga. Detta leder till att det blir vissa upprepningar i materialet.

Projektgruppen har diskuterat och resonerat runt vilka svårigheterna och oklarheterna är vid prövning. Frågeställningarna har sedan i så stor utsträckning som varit möjligt försökt besvaras av gruppen och remitteras till referensgruppen för att försöka ge ett så brett och genomarbetat svar som möjligt. Samtliga identifierade frågor redovisas i kapitel 10 med

projektgruppens ställningstagande samt eventuella svar från andra aktörer i ämnet.

Projektgruppen har gått igenom och sammanställt de domar som finns om biotopskydd. Sammanfattningar av domarnas utslag redovisas per biotop men även i en sammanställning under ämnesområden i kapitel 11. De är uppdelade på sakfråga med avseende på vad domarna i huvudsak har berört.

Projektgruppen gick i början av projektet ut med en förfrågan till länsstyrelserna om att skicka in beslut gällande biotopskydd. I bilaga 1 till 5 har samlats de särskilda skäl som tagits upp i dessa olika länsstyrelsebeslut. I bilaga 6 finns en kort checklista för hur biotopskyddade områden kan identifieras inför planering av detaljplan.

Enligt 2 kap 14 § Förordningen (2007:481) om stöd för landsbygdsutvecklingsåtgärder, kan brukare få ersättning för att sköta värdefulla lämningar och miljöer, så kallade landskapselement. Samtliga ersättningsberättigade element ska då omfattas, vilket betyder att alla åkerholmar, öppna diken och alléer och så vidare inom fastigheten ska omfattas av ersättningen och därmed skötas enligt överenskommelsen. Ersättningen syftar till att bevara och synliggöra kulturhistoriskt värdefulla jordbruksmiljöer med spår av äldre markanvändning och att bevara biologiskt rika småbiotoper och livsmiljöer på, eller i anslutning till, åkermark. Syftet är också att bevara odlingslandskapets lokala och regionala särdrag i hela landet.

I vissa delar av landet går det att få ersättning för att anlägga skyddszoner. För mer information hänvisas till Jordbruksverkets hemsida. Anläggandet av skyddszoner ska minska ytavrinning, erosion och läckage av näringsämnen och kemikalier från åkermark samt gynna växt- och djurliv. Dessa skyddszoner är dock inget som regleras av biotopskyddsbestämmelserna och man kan inte med ledning av dessa bestämmelser ställa krav om skyddszoner, så som görs i Lag (1988:950, ändrad 2000:265) om kulturminnen m.m. Inom ett biotopskyddsområde får skada på naturmiljön inte ske enligt 7 kap 11 § miljöbalken. Vad ett biotopskyddsområde innebär mer exakt definieras inte och därför för vi i rapporten en diskussion om skyddszoner kring biotoperna.

En miljödomstol får vid handläggning av ett mål enligt miljöbalken förbehålla sig prövningen av ett ärende som handläggs vid en förvaltningsmyndighet under förutsättning att det är samma sökande och samma verksamhet eller verksamheter som har samband med varandra. Detta enligt 21 kap 3 § miljöbalken. Det kan innebära att vid en tillståndsprövning enligt 11 kap miljöbalken kan miljödomstolen även komma att pröva biotopskyddet.

Genom att försöka resonera runt tumregler vid prövning hoppas vi kunna underlätta för handläggarna. Varje ärende måste så klart dock behandlas unikt och förutsättningarna i det vägas in i beslutet.

3. Allé

3.1 Definition enligt miljöbalken

Allé definieras i Förordning (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken m.m., bilaga 1 så som lövträd planterade i en enkel eller dubbel rad som består av minst fem träd längs en väg eller det som tidigare utgjort en väg eller i ett i övrigt öppet landskap. Träden ska till övervägande del utgöras av vuxna träd.

3.2 Definition enligt annan lagstiftning

Enligt Jordbruksverks stödskriterier (SJVFS 2008:17, bilaga 1) definieras allé som en anläggning av minst sju träd ursprungligen planterade längs en väg. Anläggningen kan vara enkel eller dubbelsidig och renar inkluderas.

Tänk på att åtgärder i alléer även kan beröras av exempelvis artskyddsförordningen (2007:845), Jordbruksverket föreskrifter (SJVFS 2006:17) om hänsyn till natur- och kulturvärden i jordbruket, samt kulturminneslagens tredje kapitel om byggnadsminne. Alléer och även pilevallar ingår ofta i den kulturhistoriska miljön kring gods och slott och är då en del av byggnadsminnet.

3.3 Beskrivning och historik

Redan romarna planterade träd längs gator, torg och landsvägar för att få skugga för bland annat den tungt rustade armén. På 1300-talet uttalade sig arkitekten Palladio så här om alléer: ”Vägar utanför staden bör göras breda och bekväma och på båda sidor om dem plantera träd, som på sommaren skydda de vägfärdande mot solens hetta och med sin grönska vederkvicka deras ögon”. Modet spred sig även upp till våra breddgrader och redan under 1500-talet kan det ha funnits planterade trädrader vid de större godsen. Under 1600-talet fick allén en allt tydligare koppling till huvudbyggnaden, som allén markerade och även leder och leder fram till.

Ett uppsving för alléplanteringar skedde under 1700-talet. Alléer utmed vägar och i parker anlades i stor omfattning. Alléerna började ofta vid strategiska punkter som godsets gräns, vid en bäck, bygräns eller viktig byggnad inom godsets domän, som kyrkan eller kvarnen. Gestaltning av träden var viktig närmast godset medan landsvägsalléer planterades utifrån markförhållanden och lokala trädslag.

Landsvägsallén gav skugga men skulle även ge känslan av att färdas i ett lövvalv. Äldre vägar var inte lika breda som idag vilket gjorde det lättare att skapa valv. Almen blev ett populärt trädslag som med sin stora krona gav möjlighet att göra vägarna bredare. Allén gav även möjlighet att se vägen i snöstorm, dimma och översvämning.

När gårdar flyttades ut i samband med skiftesreformerna och det drogs nya, ofta rätlinjiga vägar fanns det möjlighet att plantera en egen allé längs den nya

gårdsuppfarten. Alléerna utgör en från estetisk och kulturhistorisk synpunkt värdefull del av landskapsbilden.

I samband med bilismens genombrott efter andra världskriget förändrades synen på alléer. Vägarna blev för smala och krokiga och alléerna begränsade möjligheterna att bredda dem.

3.4 Arter knutna till alléer

Generellt kan man säga att ju äldre ett träd blir desto fler olika arter, såsom mossor, lavar och insekter, knyts till det. Alléer har varit stabila miljöer under lång tid. Alléer i öppna landskap är utsatta platser, men det öppna läget innebär att ljustillgången är stor vilket är en viktig faktor för många arter. Ljuset bidrar med värme och temperaturskillnaden mellan trädets solsida och skuggsida en varm sommardag kan ibland vara mer än 30 grader. Ihåliga träd där veden är angripen av svampar är betydelsefulla miljöer för fåglar och insekter. I träden utvecklas mulm, som består av trämjöl och andra nedbrytningsrester. Mulm är hemvist för flera sällsynta och hotade arter.

Alléns ofta ljusexponerade läge i kombination med dammpåverkan av näringsrikt stoft från åkrar och grusvägar ger en rik lavflora. I Sverige växer cirka 70 olika arter av lavar och 50 olika arter mossor på alléträd. Lavar och mossor växer långsamt med ungefär 1-2 millimeter per år. De klarar torka men inte konkurrens. De saknar rötter och tar sin näring direkt ur den fukt som finns i luften. Exempel på lavar i alléer är slånlav, mjölkantlav, blågrå mjöllav, allélav, blemlav, hjämbrosklav och grynig dagglav. Exempel på mossor är alléskruvmossa cypressfläta, hjälmfrulania och bandmossa.

Svampsporer finns överallt men behöver blottlagd ved för att kunna börja växa. Eftersom nästan alla alléträd beskärs någon gång, finns många möjliga växtplatser för vedsvampar i alléer. Svamparna kan bli boplatser för insekter och insekterna blir föda åt fåglarna. De flesta trädlevande svampar växer på ek, ask, bok, alm, björk, oxel och pil. Exempel på arter är svavelticka, oxtungesvamp, skumticka och ekticka.

Alléer är viktiga miljöer för många insekter. Det beror främst på att stammarna är solbelysta, vilket ger varm bark där insekterna trivs. Vissa av dessa spenderar hela sitt liv i trädet, andra bara under larvstadiet. Vanliga insekter i träd och alléer är fjärilar, myggor, myror, bin, getinger, humlor samt bark- och vedinsekter, så som den ovanliga läderbaggen.

Bild 1. Läderbagge

Läderbaggen lever i gamla träd, gärna ek. Sverige har 30 – 50 procent av den europeiska populationen och är därmed ett av de viktigaste länderna för artens globala överlevnad. Läderbaggen har en begränsad förmåga att flyga mellan olika bestånd och de allra flesta stannar kvar i samma träd hela sin livstid. Grova lindar och bokar är en viktig livsmiljö för många sällsynta skalbaggar.

Nyttan av alléer för fåglarna är många. De använder dem som skydd, för att söka föda och som boplatser och häckar i håligheter och grenklykor. Stare, svartvit flugsnappare, nötväcka och kattuggla är exempel på fågelarter som gärna bor i gamla alléträd. Andra arter använder allén som viloplats under dagen eller natten. Rovfåglar sitter gärna i topparna av träden och spanar ut över landskapet efter möjliga bytesdjur.

Några fladdermusarter har funnit en godtagbar ersättningsmiljö i och kring allén då deras naturliga livsmiljö har minskat i landskapet. Fladdermöss lever bara på insekter och eftersom det finns en hel del insekter i alléer är de en bra födosöksplats för dem. Ihåligheter används både som boplatser och viloplats. Ekorrar, mård och hasselmus är exempel på djur som kan nyttja allén. Alléträd med håligheter vid marken får också hyresgäster, som ormar och möss.

3.5 Miljömål

Ett rikt växt- och djurliv

Ett rikt odlingslandskap

3.6 Särskilda skäl för dispens

I 7 kap 11 § miljöbalken framgår att dispens från biotopskyddet bara får medges om det finns särskilda skäl. Naturvårdsverkets Allmänna råd ger några exempel på särskilda skäl som kan vara vägledande vid en prövning.

- Exploateringar av särskilt stort allmänt intresse, till exempel en ny större allmän väg eller järnväg

- Annat naturvårds- eller kulturmiljöintresse står emot intresset att bevara en biotop, t.ex. när prioritering behöver göras mellan olika biotoper eller naturvårdsintressen eller gentemot ett kulturmiljöintresse
- Forskning eller undersökning behöver göras i vetenskapligt syfte
- Dikesrensningar i vattenföretag enligt vattendom, förutsatt att domen inte har upphört att gälla.
- Hälsa, säkerhet och miljöskäl är andra exempel på särskilda skäl till dispens

I bilaga 1 finns de särskilda skälen sammanställda vilka angetts i beslut om dispens vid olika länsstyrelser. Besluten i sin helhet finns på <http://miljoportal.intra.lst.se/biotopskydd>. Åtkomst till denna webbsida ges endast från länsstyrelserna. För övriga aktörer hänvisas till respektive länsstyrelses diarium.

3.7 Skyddszon

Skydds-zoner är inget som regleras av biotopskyddsbestämmelserna och man kan inte med ledning av dessa bestämmelser ställa krav om skydds-zoner. Inom ett biotopskyddsområde får inte skada på naturmiljön ske enligt 7 kap 11 § miljöbalken. Vad ett biotopskyddsområde innebär mer exakt definieras inte.

Hur skyddsavstånd kan beräknas för ett träd eller en allé låter sig göras på flera sätt. Två förslag som kommit projektgruppen tillkänna sammanfattas här. Enligt Vikki Forbes (muntlig källa), expert på gamla träd och verksam i företaget Pro Natura, kan man räkna trädets stamdiameter gånger talet 15. Resultatet ger det avstånd som bör hållas från trädet till den planerade exploateringen.

Ett annat sätt att beräkna skydds-zon är genom att ta trädets kron diameter multiplicerat med 2 för lerjordar, eller multiplicerat med 3 för sandjordar. Det är inom detta avstånd de flesta rötterna finns (muntlig källa, Calluna AB).

3.8 Kort sammanfattning av studie av domar

Sex stycken domar har studerats av projektgruppen. Majoriteten behandlar nedtagandet av träd, en är angående upplägandet av döda träd på annans mark. Trafiksäkerhet anses vara ett tungt vägande särskilt skäl och har prövats i miljööverdomstol.

Exempel på domar där dispens inte ges:

Vänersborgs tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 224-00. Miljödomstolen avslår kommunens överklagan. Länsstyrelsens beslut om att inte tillåta nedtagning av alla alléträd var korrekt. Endast träd utmärkta av länsstyrelsen får avverkas. Särskilda skäl föreligger för dessa träd då de kan utgöra en säkerhetsrisk. Vid den södra trädraden med vitalare träd, bedömer länsstyrelsen att särskilda skäl inte föreligger.

Nacka tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 1674-07. Tomtägarförening överklagar länsstyrelsens beslut att inte få avverka tre träd i en allé. Allén bestod av 7 träd och föreningen har skött och hamlat dessa träd men kan inte göra det längre. Träden genererar också mycket löv. Länsstyrelsen ansåg inte att detta var särskilda skäl, en avverkning av tre träd innebär att allén inte längre omfattas av biotopskyddet vilket motverkar biotopskyddets syfte. Träden står ca 20 meter från hus och bedöms inte stå så nära att det finns risk för skada på huset. Miljödomstolen delar länsstyrelsens bedömning och överklagandet avslås.

Exempel på domar där dispens ges:

Svea hovrätt, miljööverdomstolen mål nr M 2312-04. Miljööverdomstolen fastställer miljödomstolens beslut (mål nr M 171-03) att för att åstadkomma ökad trafiksäkerhet föreligger särskilda skäl att bevilja den sökta dispensen. I detta fall medges dispens att ta ned 225 träd av 350 samt att återplantera 107 träd.

Övrigt:

Vänersborgs tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 1615-06. Länsstyrelsens krav på återplantering upphävs. Länsstyrelsen har godkänt att samtliga träd avverkas eftersom de var döda eller döende och utgjorde en säkerhetsrisk. Vid en avverkning av samtliga träd omfattas allén inte längre av biotopskyddet. Något krav på återplantering kan därmed inte ställas.

Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 3199-03. Att i beslut villkora uppläggning av död ved på annans mark vars ägare inte är vidtalad går inte att utföra och därför utgår dessa villkor.

4. Källa med omgivande våtmark i jordbruksmark

4.1 Definition enligt miljöbalken

Källa definieras i Förordning (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken m.m., bilaga 1 så som ett område i terräng där grundvatten koncentrerat strömmar ut och där den våtmark som uppkommer till följd av det utströmmande vattnet uppgår till högst ett hektar.

4.2 Definition enligt annan lagstiftning

Källor kan vara skyddade enligt 2 kap kulturminneslagen, som fast fornlämning. Källan behöver inte bestå någon byggd konstruktion för att vara skyddad, utan skyddet kan grundas i att den finns beskriven i historiska dokument.

Enligt Jordbruksverks stödkriterier (SJVFS 2008:17, bilaga 1) definieras källa så som en brunn eller en vattenkälla, eventuellt med ursprunglig konstruktion av trä eller sten. Renen inkluderas.

Tänk på att åtgärder i källor även kan beröras av 11 kap miljöbalken om vattenverksamhet, Jordbruksverket föreskrifter (SJVFS 2006:17) om hänsyn till natur- och kulturvärden i jordbruket, samt artskyddsförordningen (2007:845).

4.3 Beskrivning och historik

En källa är en plats där grundvatten strömmar fram ur markytan. Det utströmmande vattnet är ofta synligt men ibland är källan övervuxen med mossa och då bildas källkupoler. Karaktäristiskt för en källa är att den sällan eller aldrig fryser på vintern. Runt omkring källan bildas ofta en våtmark och i vissa fall ger källan upphov till en källbäck. En källa är normalt cirka 0,1-2 kvadratmeter och den omgivande våtmarkens storlek varierar mellan några kvadratmeter och någon hektar.

Vattenkällor är platser dit människor sökt sig under årtusenden. Källorna hade betydelse som möjlighet för människor och djur att hitta rent dricksvatten, men de har även spelat en roll i religiösa syften eftersom källvatten tros ha renande effekter. Det är viktigt att skydda källor mot markavvattning och andra förändringar av hydrologin i, eller i anslutning till, källan.

Information om källor finns ofta i länsstyrelsernas rikkärrsinventeringar, i första hand som lokaler för orkidéer.

4.4 Arter knutna till källor

Vatten från källor är ofta väldigt kallt och mineralrikt och ibland även syrerikt. Vid källor växer mestadels starkt specialiserade växter och eftersom källorna

vanligtvis ligger mycket glest kan det vara milsvida avstånd mellan populationerna.

Växtligheten vid en källa varierar, och om vattnet är mineralrikt uppkommer en frodig vegetation med bland annat kabbeleka och humleblomster. Bäckbräsma och gullpudra är mer ovanliga arter som trivs särskilt vid källor och kan påträffas i större delen av landet. Källfräne, källgräs, källdunört och källört är, som namnen antyder, arter som påträffas särskilt vid källor. Dessa har begränsad utbredning i landet.

Källkupoler där en upphöjning bildats av lagrad torv och/eller utfällda ämnen från grundvattnet har en starkt specialiserad vegetation av främst olika mossarter.

Intill kalkkällor finns de allra mest värdefulla extremrikkärren där bland annat flera olika arter av orkidéer kan påträffas. I kalkkällor finns även intressanta kransalger.

Bland djuren är det inte så många som trivs i det iskalla vattnet i källorna. Ett undantag är den relikta taggmärkan (märkräffa). För ytterligare information om källor hänvisas till boken ”Källor i Sverige” utgiven av Källakademien, Svensk byggtjänst 2006.

4.5 Miljömål

Myllrande våtmarker

Ett rikt odlingslandskap

Ett rikt växt- och djurliv

4.6 Särskilda skäl för dispens

I 7 kap 11 § miljöbalken framgår att dispens från biotopskyddet bara får medges om det finns särskilda skäl. Naturvårdsverkets Allmänna råd ger några exempel på särskilda skäl som kan vara vägledande vid en prövning.

- Exploateringar av särskilt stort allmänt intresse, till exempel en ny större allmän väg eller järnväg
- Annat naturvårds- eller kulturmiljöintresse står emot intresset att bevara en biotop, t.ex. när prioritering behöver göras mellan olika biotoper eller naturvårdsintressen eller gentemot ett kulturmiljöintresse
- Forskning eller undersökning behöver göras i vetenskapligt syfte
- Dikesrensningar i vattenföretag enligt vattendom, förutsatt att domen inte har upphört att gälla
- Hälsa, säkerhet och miljöskäl är andra exempel på särskilda skäl till dispens

I detta projekt har inga beslut angående dispens från biotopskydd för en källa påträffats. Viss vägledning kan dock fås från de liknande biotoperna småvatten och våtmarker i jordbrukslandskapet.

4.7 Skyddszon

Skydds-zoner är inget som regleras av biotopskyddsbestämmelserna och man kan inte med ledning av dessa bestämmelser ställa krav om skydds-zoner. Inom ett biotopskyddsområde får inte skada på naturmiljön ske enligt 7 kap 11 § miljöbalken. Vad ett biotopskyddsområde innebär mer exakt definieras inte.

Den omkringliggande våtmarken till en källa kan eventuellt utgöra en skydds-zon till själva källan. Dock kan även själva våtmarken kräva hänsyn beroende på vilka naturvärden som finns där. Vissa våtmarker kan kräva hävd genom bete och slåtter. Framförallt bör källan skyddas mot igenväxning.

4.8 Kort sammanfattning av studie av domar

I dom från Falu tingsrätt, miljödomstolen mål nr B 2621-05, behandlas en påstådd källa samt en våtmark. Domstolen konstaterar dock att det i detta mål inte är visat att det är en källa. Enligt definitionen ska en källa bestå av ett område där grundvatten koncentrerat strömmar ut. Området ansågs vara en våtmark och den åtalade dömdes till dagsböter för brott mot miljöbalken gällande biotopskydd och strandskydd. Vägledning för ärenden om källor kan till viss del fås från de liknande biotoperna småvatten och våtmarker i jordbrukslandskapet.

5. Odlingsröse i jordbruksmark

5.1 Definition enligt miljöbalken

Odlingsröse definieras i Förordning (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken m.m., bilaga 1 så som på eller i anslutning till jordbruksmark upplagd ansamling av stenar med ursprung i jordbruksdriften.

5.2 Definition enligt annan lagstiftning

Så som fast fornlämning uppräknas i kulturminneslagen bland annat odlingsrösen. De är lämningar av bostäder, boplatser och arbetsplatser samt kulturlager som uppkommit vid bruket av sådana bostäder eller platser, liksom lämningar efter arbetsliv och näringsfång. Observera att odlingsrösen i aktivt brukad jordbruksmark inte räknas som varaktigt övergivna och alltså inte är skyddade enligt lagen om kulturminnen. För vägledning gällande om odlingsröset är aktivt använt eller inte, se definition enligt Länsstyrelsen i Skåne rubrik 10.3.

Riksantikvarieämbetet definierar röse till stensamling som uppkommit genom röjning, i regel för odling men ibland även för annan verksamhet. Den antikvariska bedömningen är att ett röse registreras som fast fornlämning i de fall röjningsröset ingår i område med fossil åker eller i annat område röjt på sten, till exempel en boplat, som registreras som fast fornlämning.

Det är förbjudet att utan tillstånd rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fast fornlämning. Tillstånd för ingrepp kan sökas hos länsstyrelsen.

Tänk på att åtgärder i odlingsrösen även kan beröras av Jordbruksverket föreskrifter (SJVFS 2006:17) om hänsyn till natur- och kulturvärden i jordbruket, samt artskyddsförordningen (2007:845).

5.3 Beskrivning och historik

Mark som använts för odling har i alla tider röjts från sten. För att underlätta markberedning, sådd och skörd har block och småsten förts undan från åken. Stenar i närheten av åkerns ytterkanter placerades utanför åkern medan stenar längre in i åkern samlades ihop i rösen. Rösena har för det mesta påbörjats vid obrukbar mark såsom större jordfast sten eller i kanten på åkerholmar. Odlingsrösena har som regel kontinuerligt byggts på årligen då nya stenar fryst upp till markytan under tjälprocesser.

Till formen är odlingsrösena för det mesta oregelbundet rundade. Stenarna kan vara av olika storlek men äldre rösen har som regel inte större stenar än "en mansbörda" det vill säga så tungt en man kunde bära. Sedan traktorn infördes i bruket har betydligt större stenar lagts på odlingsrösena. De stentippar som uppstått under senare decennier omfattas också av biotopskydd om rösena har sitt ursprung i jordbruksdriften. De sentida stentipparna som utgörs av

upplagda sprängstenar kan ha vissa naturvärden men har vanligen inget kulturhistoriskt värde.

De äldsta odlingsrösen har daterats till yngre bronsålder och äldre järnålder. De brukar gå under beteckningen röjningsrösen eller hackerör. Odlingsrösen från denna tid hittar vi idag vanligen utanför den centrala odlingsbygden, på lätta jordar som med enkla redskap kunde brukas i framför allt Småland, Hallands och Västergötlands skogsbygder. Flertalet odlingsrösen har dock tillkommit i samband med 1700- och 1800-talets uppodling.

Odlingsrösen är vanligast i Svealands skogs- och mellanbygder. De är ovanligare i slättbygderna och i norra Sveriges älvdalar eftersom lerjordar är fattiga på sten och block. Under senaste decenniernas rationalisering av jordbruket har ett stort antal odlingsrösen tagits bort från åkermarken.

5.4 Arter knutna till odlingsrösen

Många arter missgynnas starkt av ogräsbekämpning och gödsling i jordbruket. I och med att odlingsrösen inte ingår som en produktionsyta i jordbruket kan denna plats tjäna som en frizon från detta. Tidigt på våren värms sydsidans stenar i ett odlingsröse upp särskilt snabbt. Detta leder till ett gynnsamt mikroklimat. När stenarna blivit varma lagras värme under kyliga perioder. Detta är särskilt gynnsamt för växelvarma djur som reptiler och insekter. Det varma mikroklimatet gynnar även växter som kan blomma tidigare på dessa platser. Detta är särskilt viktigt för insekter som ofta kan ha stora problem att finna mat tidigt under säsongen.

Av insekter kan man ofta se gräshoppsarter, gräsfjärilar och blåvingar sitta och värma sig på våren. Humlor nyckelpigor och rovkastor använder odlingsrösen som skydd och övervintringsplatser samt födosöksområde. Även spindlar, gråsuggor och mångfotingar använder odlingsrösen som livsmiljö.

Kopparödla, skogsödla och huggorm ses ofta värma sig på stenarna på våren. Också större och mindre vattensalamander kan övervintra i murar och rösen. Förutom att använda odlingsrösen som uppvärmningsplatser använder dessa arter dem som vandringsstråk, födosöksområden och reträttplatser. Snäckor använder odlingsrösen som skydd särskilt vid långvarig torka då stenarna kan erbjuda en skyddad och fuktig miljö.

I och med att odlingsrösen är rika på insekter dras insektsätande fåglar och fladdermöss till dem. Stenskvätta och sädesärta bygger bo i stenmurar och odlingsrösen, och smågnagare som hermelin och småvessla använder miljön för födosök och boplats.

5.5 Miljömål

Ett rikt odlingslandskap
Ett rikt växt- och djurliv

5.6 Särskilda skäl för dispens

I 7 kap 11 § miljöbalken framgår att dispens från biotopskyddet bara får medges om det finns särskilda skäl. Naturvårdsverkets Allmänna råd ger några exempel på särskilda skäl som kan vara vägledande vid en prövning.

- Exploateringar av särskilt stort allmänt intresse, till exempel en ny större allmän väg eller järnväg
- Annat naturvårds- eller kulturmiljöintresse står emot intresset att bevara en biotop, t.ex. när prioritering behöver göras mellan olika biotoper eller naturvårdsintressen eller gentemot ett kulturmiljöintresse
- Forskning eller undersökning behöver göras i vetenskapligt syfte
- Dikesrensningar i vattenföretag enligt vattendom, förutsatt att domen inte har upphört att gälla
- Hälsa, säkerhet och miljöskäl är andra exempel på särskilda skäl till dispens

I bilaga 2 finns de särskilda skälen sammanställda vilka angetts i beslut om dispens vid olika länsstyrelser. Besluten i sin helhet finns på <http://miljoportal.intra.lst.se/biotopskydd>. Åtkomst till denna webbsida ges endast från länsstyrelserna. För övriga aktörer hänvisas till respektive länsstyrelses diarium.

5.7 Skyddszon

Skydds-zoner är inget som regleras av biotopskyddsbestämmelserna och man kan inte med ledning av dessa bestämmelser ställa krav om skydds-zoner. Inom ett biotopskyddsområde får inte skada på naturmiljön ske enligt 7 kap 11 § miljöbalken. Vad ett biotopskyddsområde innebär mer exakt definieras inte.

Skydds-zonens utsträckning bör variera beroende på typ av arbetsföretag, arbetsföretagets varaktighet och de lokala förhållandena. Om hotet kommer från gödsling eller besprutning kan en zon på några meter räcka för att skydda biotopen. Om hotet kommer från en större exploatering i form av byggnation eller liknande kan ett större avstånd behövas för att inte biotopens ska skadas genom skuggning eller på annat sätt. Skydds-zonen kan även behöva anpassas till om området även är skyddat enligt kulturminneslagen.

5.8 Kort sammanfattning av studie av domar

Tre domar om odlingsrösen har granskats. Alla domar berör till viss del frågor om byggande av enskilda hus som på något vis innebär att odlingsrösen måste avlägsnas. Byggnation har inte föregåtts av detaljplan. I samtliga fall då ärendena överklagats har överklagan avslagits. Många av de frågeställningar som uppkommer för odlingsrösen är liknande de som finns för stenmurar. Därför kan mycket vägledning ges genom att studera dessa domar.

Exempel på domar där dispens inte ges:

Nacka tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 2159-07. Miljödomstolen anser att byggande av hus inte är ett särskilt skäl för dispens. Faktumet att röset inte är historiskt värdefullt är inte av någon betydelse.

Nacka tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 3346-07. Länsstyrelsen avslog ansökan om dispens där rationalisering angavs som skäl men medgav dispens på två platser där odlingsröset helt förlorat sitt biologiska värde. Ärendet överklagades i den del där länsstyrelsen inte gav dispens. Miljödomstolen avslog överklagandet och fastställde länsstyrelsens beslut.

Nacka tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 831-08. Miljödomstolen anser inte att byggande av hus är ett särskilt skäl för dispens. Förhållandet att endast en mindre del, cirka en fjärdedel, av ett röset avlägsnas anses inte heller vara ett skäl för att dispens ska medges.

6. Pilevall

”Pilar voro planterade vid alla gårdsgårdar och gjorde icke allenast en stor prydnad utan och mycken nytta. Pilplanteringen är ett av de nödigaste för Skåneland, utom vilken det näppligen i framtiden kan bärga sig.” Ur Carl Linnæus Skånska resa år 1749

6.1 Definition enligt miljöbalken

Pilevall definieras i Förordning (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken m.m., bilaga 1 så som hamlade pilar i en rad som består av antingen minst fem träd med ett inbördes avstånd av högst 100 meter i en i övrigt öppen jordbruksmark eller invid en väg där marken mellan pilträden är plan eller upphöjd till en vall, eller minst tre träd, om vallen är väl utbildad, mer än 0,5 meter hög och två meter bred.

Biotopen omfattar trädradens längd med den bredd den vidaste trädkronans projektering på marken utgör. Om vallen är bredare än trädkronornas projektering på marken, omfattar biotopen vallen i sin helhet.

6.2 Definition enligt annan lagstiftning

Pilevall definieras enligt Jordbruksverkets stödkriterier som hamlade pilar vilka ingår i rader och är pilträd, eller andra liknande träd, ursprungligen planterade i rad på en jordvall eller längs en väg. Pilträden är präglade av hamling. Renarna inkluderas.

Även hamlat träd definieras enligt Jordbruksverkets kriterier och är träd präglat av kontinuerlig lövtäkt eller möjligt att återuppta i hamling. En skyddszon där konkurrerande vegetation inte kan skada trädet inkluderas. Som ett hamlat träd räknas även de träd som planterats i restaureringssyfte.

Tänk på att åtgärder i pilevallar även kan beröras av exempelvis artskyddsförordningen (2007:845), Jordbruksverket föreskrifter (SJVFS 1999:119) om hänsyn till natur- och kulturvärden i jordbruket, samt kulturminneslagens tredje kapitel om byggnadsminne eftersom pilevallar och även alléer kan ingå i den kulturhistoriska miljön kring gods och slott och då inkluderas i byggnadsminnet.

6.3 Beskrivning och historik

Jordvallar som är be vuxna med pil kallas pilevallar. Den utgörs vanligen av en rad pilar planterade med ett visst avstånd från varandra på en jordvall. Jordvall är den vanligaste och kanske mest välkända hägnadsvallen och utgörs av en vall samt ett parallellt löpande dike eller grop. Som namnet antyder är själva vallen i huvudsak uppbyggd av jordmaterial. Många gånger ingår även grästorvor i varierande omfattning.

Pilevallar är skyddade i syfte att bromsa utarmningen av den biologiska mångfalden i det skånska jordbrukslandskapet. De är värdefulla som refuger och spridningskorridor för olika växt- och djurarter i den öppna jordbruksmarken. Träden har också betydelse som underlag för olika epifyter. En annan viktig funktion hos pilevallarna är att de ökar variationen i jordbrukslandskapet och att de genom att de är vida synliga i Skånes slättlandskap starkt bidrar till landskapsbildens särprägel.

Under 1700-talet hade skogen i och kring Skånes slättbygder avverkats i sådan utsträckning att stor brist rådde på timmer, som därför fick importeras. Vinderosionen hade också blivit ett problem i det öppna landskapet. Därför propagerades för plantering av den snabbväxande pilen (oftast vitpil) som vid hamling gav riklig skörd av smidiga kvistar och även stoppade vinden.

Pilevallen är alltså en relativt sent tillkommen biotop, knuten till de skånska trädlösa slättbyggena. Odlingsbetingelserna för pil var bäst i sydvästra Skåne och den rika förekomsten av jordvallar, att plantera träden i, bidrog till pilevallarnas dominans här. Pilvirke, som bönderna fick genom hamling, utnyttjades för en rad olika ändamål. Virket användes till bakugnsris, ved, gagnvirke, träskoträ, täckkäppar och virar för halmtaken, material för korgflätning, enkla hägnader och mycket annat. Pilevallarna var mångformiga, en rad olika pilarter användes och både träd- och buskformer förekom.

Vid årtiondena runt förra sekelskiftet började vallar tas bort och den alltmer hårt drivna rationaliseringarna inom jordbruket medförde att en stor del av pilevallarna hade försvunnit från den skånska slätten på 1950-talet.

6.4 Arter knutna till pilevallar

På pilevallarna växer ofta en typisk högrörtflora med arter som brännässla, åkertistel, bergör, kvickrot, hundkex, gråbo, ängssyra, vägtistel, ängsgröe, vitgröe, rölleka, snårvinda och liten blåklocka. På pilarna finns vanligen en mer vanliga arter så som blåslav, blemlav och bitterlav.

Luktgräsfjäril och puktörneblåvinge förekommer på pilevallar. Insektsarter som är helt knutna till pilevallar är dock få. En art som visat sig mer beroende av pilar och pilevallar i sin livscykel är myskbock.

Bild 2. Myskbok

Myskbocken är en av våra allra ståtligaste långhorningar. Linné noterade den behagliga, myskartade doft, som avges i form av flyktigt sekret från ett par körtlar i skalbaggen. Sekretet innehåller salol, ett ämne som bildats ur det glykosid-salicin som myskbocken får i sig då den dricker saften från buskar och träd av släktet salix (sälg, vide och pil). På gamla skadade pilar, ur vilka saft sipprar fram, samlas ibland myskbockar i stort antal. Myskbocken fanns ursprungligen i större delen av landet men har på senare år försvunnit från många områden som en följd av att gamla skadade sälgar och pilar inte fått stå kvar.

Många fåglar knutna till odlingslandskapet, som ängspiplärka, kråka, skata, kaja, gulspurv och pilfink använder pilevallar för skydd och födosök. Även arter som exempelvis raphöna, vilka är särskilt beroende av ett småskaligt odlingslandskap och dess ekologiska strukturer och objekt, gynnas av att pilevallar finns kvar i jordbrukslandskapet.

Vissa arter av framförallt ödlor och ormar kan nyttja biotopen, särskilt om jordvallen är byggd av mer sandblandad jord och stenar.

6.5 Miljömål

Ett rikt odlingslandskap

Ett rikt växt- och djurliv

6.6 Särskilda skäl för dispens

I 7 kap 11 § miljöbalken framgår att dispens från biotopskyddet bara får medges om det finns särskilda skäl. Naturvårdsverkets Allmänna råd ger några exempel på särskilda skäl som kan vara vägledande vid en prövning.

- Exploateringar av särskilt stort allmänt intresse, till exempel en ny större allmän väg eller järnväg
- Annat naturvårds- eller kulturmiljöintresse står emot intresset att bevara en biotop, t.ex. när prioritering behöver göras mellan olika biotoper eller naturvårdsintressen eller gentemot ett kulturmiljöintresse
- Forskning eller undersökning behöver göras i vetenskapligt syfte

- Dikesrensningar i vattenföretag enligt vattendom, förutsatt att domen inte har upphört att gälla
- Hälsa, säkerhet och miljöskäl är andra exempel på särskilda skäl till dispens

Inga beslut angående dispens från biotopskydd för pilevallar kom in till projektgruppen vid förfrågan till länsstyrelserna.

6.7 Skyddszon

Skydds-zoner är inget som regleras av biotopskyddsbestämmelserna och man kan inte med ledning av dessa bestämmelser ställa krav om skydds-zoner. Inom ett biotopskyddsområde får inte skada på naturmiljön ske enligt 7 kap 11 § miljöbalken. Vad ett biotopskyddsområde innebär mer exakt definieras inte.

Förordning (1998:1252) om områdesskydd anger att biotopen omfattar trädradens längd med den bredd den vidaste trädkronans projektering på marken utgör. Om vallen är bredare än trädkronornas projektering på marken, omfattar biotopen vallen i sin helhet.

En pilevall som biotopskyddat objekt har i regel av en bredd mellan 1-2 meter. Pilen har ett vitt utbrett rotsystem som går både djupt och delvis brett. Troligen förgrenar sig rotsystemet betydligt utanför den zon som trädkronans projektering på marken utgör för hamlade pilar. En rimlig uppskattning av skydds-zon för pilevall bör vara cirka 3-6 meter.

Ett visst skydd finns även enligt Jordbruksverket föreskrift (SJVFS 1999:119) om hänsyn till natur- och kulturvärden i jordbruket som anger att anläggningar av träd eller buskar, gränsvallar, renar mellan åkerskiften och hägnadsrester som har kulturhistoriskt värde, eller stort värde för bevarandet av odlingslandskapets flora och fauna, inte får skadas. Föreskrifterna skyddar även renar och gränsvallar som ofta ingår i livsmiljön kring det biotopskyddade objektet och kan sträcka sig utanför den egentliga vallen.

För att bevara och skapa förutsättningar för ett rikt växt- och djurliv i pilevallar bör åtgärder som markberedning eller spridning av gödsel i vart fall inte ske närmare pilevallen än det som motsvarar utbredning av rotsystemet. Den övergripande avvägningen i bedömningen bör därför utgå från att trädens rötter inte får skadas oavsett trädslag. Hamling bör utföras på traditionellt sätt med ett intervall av tre till fyra år. Det är lämpligt att den inte utförs under skiftet sensvår och försommar med hänsyn till växt- och djurlivet.

6.8 Studie av domar

Hittills finns inga domar rörande pilevallar.

7. Småvatten och våtmark i jordbruksmark

7.1 Definition enligt miljöbalken

Småvatten och våtmark definieras i Förordning (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken m.m., bilaga 1 som ett småvatten eller en våtmark med en areal av högst ett hektar i jordbruksmark som ständigt eller under en stor del av året håller ytvatten eller en fuktig markyta såsom kärr, gölar, våtar, översilningsmarker, kalkkällor, mörkelgravar, öppna diken, dammar och högst två meter breda naturliga bäckfåror.

Arealbegränsningen avser inte linjära element som öppna diken eller högst två meter breda naturliga bäckfåror. Dammar anlagda för bevattningsändamål innefattas inte i denna biotop.

7.2 Definition enligt annan lagstiftning

Enligt Jordbruksverkets stödskriterier menas med våtmark ett vegetationstäckt område där vattenytan är nära under, i nivå med eller nära över markytan och där vattennivån ändras med de naturliga säsongsvariationerna.

Med småvatten menas, enligt samma stödskriterier, en mindre vattensamling som huvudsakligen har använts inom jordbruket. Samlingen kan vara anlagd, alternativt utgöras av en naturligt vattensänka eller naturbildat vatten, som ständigt håller ytvatten eller fuktig markyta. Arealen ska vara mindre än 0,1 hektar. Med öppet dike menas ett öppet, i huvudsak anlagt dike för dränering av åkermark. Diket ska vara vattenförande någon del av året.

Tänk på att åtgärder i biotopen även kan beröras av exempelvis 11 kap miljöbalken som behandlar vattenverksamheter samt artskyddsförordningen (2007:845) som reglerar bland annat fridlysta och hotade arter.

7.3 Beskrivning och historik

De öppna dikena var förr det vanliga sättet att dränera jordbruksmark, men fungerade även som gränser mellan gårdar och skiften. Redan på medeltiden hade man börjat avleda vatten, men det var när järnplogen blev allmän som även lerjordar kunde omvandlas till åker. Från slutet av 1700-talet blev det vanligare med öppna diken, då tyngre jordar dränerades. Dikesrenarna slogs regelbundet och höet togs tillvara. De diken som återstår visar på en viktig fas i jordbrukets historia och har ett stort kulturhistoriskt värde.

I förhistorisk tid hade våtmarkerna en viktig roll eftersom de utnyttjades som både slåttermarker för vinterfoder och som betesmarker. Under 1700- och 1800-talen var man tvungen att öka matproduktionen. Då sänktes många sjöar och våtmarker dränerades så att man fick ny åkermark. Samtidigt började man odla vall i större utsträckning istället för att slå våtmarker.

I främst Skånes och Hallands mer bördiga bygder blev det under 1800-talet vanligt att bryta märeger för att förbättra kalkfattiga jordar. Spåren av detta är vattenfyllda gropar, så kallade märeger. Det finns stor variation i märegerens storlek och utformning. Vattenvegetationen är bäst utvecklade i de märeger som har öppna och långt sluttande stränder. Märeger omges ofta av en bård av träd och buskar. Om beskuggningen från dessa blir för stor får man sämre växtproduktion och minskat djurliv i märeger.

Våtmarker har en viktig funktion som kvävefallor eftersom naturliga processer, främst denitrifikation, gör att kväveföreningar i vattnet omvandlas till kvävgas. Den bästa kvävereduktionen får man när vattnet är syrefattigt och relativt varmt, men även syrerika vatten ger rening och om man vill gynna biologisk mångfald ska syrerika vatten eftersträvas. I hårt belastade vatten kan över tvåusen kilo kväve per hektar vattenyta tas bort genom denitrifikationen. Trots att kvävereduktion är en process som gynnas av höga vattentemperaturer kan den största reduktionen ibland förekomma på vintern, eftersom det är då näringsläckaget från åkrarna är som störst. Öppna diken kan vara viktiga näringsfallor, och de fyller funktion som spridningskorridorer och ledlinjer i landskapet för växter och djur. Generellt har småvatten och våtmarker även en viktig roll i att lagra vatten och jämna ut flöden.

Våtmarksfloran är ofta beroende av de vattenståndsväxningar som kommer med olika årstider. Stora växningar i vattenflöden motverkar vassvegetation. Regleringar som minskar vattenytans växningar kan leda till utarmning av floran samtidigt som våtmarken växer igen.

Rationalisering av jordbruket är den främsta orsaken till att småvatten försvunnit, men minskningen beror även på andra faktorer som klimat, hydrologi, geologi, topografi och historisk användning av marken. Allt detta sammantaget blir det viktigt att skydda biotopen mot skadepåverkan som igenfyllning, kulvertering, dränering, körskador, inplantering av främmande arter och uttag av bevattningsvatten. Det är viktigt att begränsa avverkning av lövträdsridåer längs bäckfåror och att hindra att lövträd ersätts med barrträd.

7.4 Arter knutna till småvatten och våtmark

Generellt sett gynnas groddjur, fåglar, insekter och annat småvilt av såväl det skydd som den tillgång på föda biotoperna ger. Våtmarker som hävdas med bete eller slåtter är generellt sett artrikare än andra.

Dikesrenar kan vara viktiga tillflykts- och överlevnadsplatser för slåtter- och betesgynnade flora, som kabbleka och gökblomster. Exempel på andra vattenanknutna kärlväxter är bäckfräkn, småfrossört, gotlandsranunkel, flytsvalting, spetsnate, blomvass, dikeslänke, brunstarr, slokstarr, sprängört, kråcklöver, rosendunört, älggräs, vattenblink, dyveronika, svärdsilja, andmat, topplösa, strandlysing, gul och vit näckros, vattenpilört, tiggarranunkel, besksöta och stor igelknopp.

Exempel på insekter som är knutna till öppna diken, våtmarker och andra småvatten är trollsländor, jungfrusländor, dykarbaggar, dagsländor, nattsländor, tofsmyggor, fjädermyggor, buksimmare, ryggsimmare, klodyvel och vattengråsugga. Dikesrenar kan vara viktiga biotoper för bland annat bin, humlor och fjärilar.

Om våtmarker sköts gynnar det bland annat små- och svarthakedopping, skedand, årta, skrattmåsa och rödbena. Ytterligare exempel på fåglar som är knutna till våtmarker och småvatten är gräsand, storspov, kornsparv, smådopping, skedand, vigg, knipa och tofsvipa.

Vissa groddjur så som större vattensalamander, lövgroda och klockgroda, har riskerat att slås ut helt och hållet i vissa slättbygder. Åtgärder så som nyanläggning av våtmarker och småvatten har dock haft en positiv effekt på de flesta groddarter, bland annat lövgroda och klockgroda.

Andra djurarter och djurgrupper som kan påträffas är bland annat hästigel, hundigel, klotmussla och ärtmussla. I små vattendrag kan det förekomma fisk så som öring, spigg och elritsa. Även fladdermöss är beroende av den variation som finns i ett uppbrutet jordbrukslandskap med bland annat småvatten och diken.

7.5 Miljömål

Levande sjöar och vattendrag

Myllrande våtmarker

Ett rikt odlingslandskap

Ett rikt växt- och djurliv

7.6 Särskilda skäl för dispens

I 7 kap 11 § miljöbalken framgår att dispens från biotopskyddet bara får medges om det finns särskilda skäl. Naturvårdsverkets Allmänna råd ger några exempel på särskilda skäl som kan vara vägledande vid en prövning.

- Exploateringar av särskilt stort allmänt intresse, till exempel en ny större allmän väg eller järnväg
- Annat naturvårds- eller kulturmiljöintresse står emot intresset att bevara en biotop, t.ex. när prioritering behöver göras mellan olika biotoper eller naturvårdsintressen eller gentemot ett kulturmiljöintresse
- Forskning eller undersökning behöver göras i vetenskapligt syfte
- Dikesrensningar i vattenföretag enligt vattendom, förutsatt att domen inte har upphört att gälla.
- Hälsa, säkerhet och miljöskäl är andra exempel på särskilda skäl till dispens

I bilaga 3 finns de särskilda skälen sammanställda vilka angetts i beslut om dispens vid olika länsstyrelser. Besluten i sin helhet finns på <http://miljoportal.intra.lst.se/biotopskydd>. Åtkomst till denna webbsida ges

endast från länsstyrelserna. För övriga aktörer hänvisas till respektive länsstyrelses diarium.

7.7 Skyddszon

Skydds-zoner är inget som regleras av biotopskyddsbestämmelserna och man kan inte med ledning av dessa bestämmelser ställa krav om skydds-zoner. Inom ett biotopskyddsområde får inte skada på naturmiljön ske enligt 7 kap 11 § miljöbalken. Vad ett biotopskyddsområde innebär mer exakt definieras inte.

Skydds-zoner utmed öppna diken och vattendrag har en mycket positiv effekt. Näringsämnen och bekämpningsmedel från åkrarna fångas upp, det bildas en refug för djur och växter, stranderosion hindras och det nedfall av förna som sker från skydds-zonen tillför viktig näring till vattenlevande organismer. Det bör inte ske någon plöjning fram till vattenområdet. Det är också viktigt att dikesrenen inte bryts för att få bort vårvatten från åkern, eftersom det annars finns stor risk för erosion ner i vattendraget. Skydds-zonen kan med fördel hävdas genom bete eller slätter.

Områdesskyddsförordningen pekar inte på någon specifik skydds-zon, men från både Naturvårdsverket och Jordbruksverket förekommer rekommendationer om en bredd på 10 meter. Även smalare skydds-zoner är positiva för den biologiska mångfalden jämfört med inga skydds-zoner alls.

Vid dikesrensning är det lämpligt att dela upp den med några års mellanrum så att alla diken inte rensas samtidigt. Dessutom bör rensningen inte utföras under vår och försommar med tanke på växt- och djurlivet.

7.8 Kort sammanfattning av studie av domar

De domar som granskats för denna biotop har samtliga gällt kulvertering av diken. I alla de domar där dispens inte ges är domskälet att rationalisering inte är ett särskilt skäl för dispens. I ett fall ges dispens med hänvisning till rationalisering, men då får brukaren endast en fem meter bred dikesövergång. I de övriga fall där domstolen ändrar länsstyrelsens beslut och ger dispens handlar det om konsekvenser för andra markägare eller allmänna intressen då dikeskanter eroderar och orsakar översvämning.

Exempel på domar där dispens inte ges:

Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 3108-03. Gällande kulvertering av tre diken, rationalisering ses inte som särskilt skäl för dispens.

Svea Hovrätt, miljööverdomstolen mål nr M 990-05. Vägledande dom som gällde kulvertering för ett mer rationellt jordbruk. I ansökan pekades det också på risk för att skiftena växer igen utan dispens. Möjligheten till mer rationell jordbruksdrift kan enligt miljööverdomstolen inte anses ha varit oförutsedd vid skyddets införande och att ge dispens skulle strida mot 7 kap 26 § miljöbalken. Domstolen pekar också särskilt på möjligheten till ersättning enligt 31 kap miljöbalken.

Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 2398-06. Dike får inte kulverteras eftersom rationalisering inte anses vara skäl för dispens. Domen överklagades till Svea Hovrätt, miljööverdomstol mål nr M 9884-06. Prövningstillstånd medgavs inte.

Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 2443-06. Rationalisering ses inte som skäl för dispens och domstolen anger också att kompensationsåtgärder i sig inte utgör skäl för dispens.

Vänersborgs tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 193-07. Rationalisering är inget särskilt skäl och rensning av befintliga vägdiken kan inte ses som att brukaren nyskat en massa diken.

Exempel på domar där dispens ges:

Stockholms tingsrätt, miljödomstolen mål nr 30143-04. Dikeskanterna eroderade vilket gav sedimentering i nedströms liggande bäck. Det gav i sin tur översvämningar för andra markägare uppströms längs bäcken. Brukaren fick dispens för att kulvertera diket.

Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr 2016-06. Dispens ges för en fem meter bred dikesövergång eftersom miljödomstolen ser det som orimligt att tillgängligheten till mindre odlingskiften med moderna jordbruksmaskiner ska hindras av biotopskyddet. Fem meter måste enligt domstolen anses tillräckligt för att passera diket med maskiner.

Vänersborgs tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 1515-07. Dispens lämnas till kulvertering eftersom det är kraftig erosion av dikeskanterna, vilket riskerar att sätta igen nedströms liggande vägtrumma och leda till översvämning av vägen.

Nacka tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 1941-07. Dikets kanter eroderade vilket ledde till stort behov av dikesrensning för att inte grannarnas åkrar uppströms skulle svämmas över. Övriga markägare hade dessutom redan kulverterat sina diken. Dispens gavs med hänvisning till proportionalitetsprincipen.

8. Stenmur i jordbruksmark

8.1. Definition enligt miljöbalken

Stenmur definieras i Förordning (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken m.m., bilaga 1 som en uppbyggnad av på varandra lagda stenar som har en tydlig, långsträckt utformning i naturen och som har eller har haft hägnadsfunktion eller som funktion att avgränsa jordbruksskiften eller någon annan funktion.

8.2 Definition enligt annan lagstiftning

Jordbruksverket definierar stenmur i sitt ekonomiska stödsystem för miljöersättningar så som murar uppförda i syfte att hägna in eller stänga ute boskap eller att avgränsa brukningsenheter, ursprungligen upplagd med huvudsakligen flera skikt sten. Renarna inkluderas.

I projektet Nationell inventering av landskapet i Sverige (NILS) används följande definition av stenmur vid flygbildstolkning ”stenmur som hägnad eller markering av fältgräns eller ägo gräns”. Längs stengärdesgårdarna förekommer alltid en smalare eller bredare sträng med torr eller frisk gräsmark som också kan betraktas som en ren.

Riksantikvarieämbetet definierar stenmur eller hägnad som anordning för att hägna in och avskilja ett område eller för att binda samman det med andra. Denna definition avser hägnader både med praktisk eller symbolisk funktion. Den praktiska funktionen kan avse att stänga inne eller ute djur medan det symboliska syftet kan ha avsett att separera eller binda samman olika landskapsrum. Definitionen omfattar hägnader från förhistorisk tid och historisk tid. Riksantikvarieämbetet beskriver också i sin definition av murar hur hägnader förekommer vid till exempel markslagsgränser och fastighetsgränser, och hur de kan bilda fågator.

Tänk på att åtgärder vid stenmurar även kan beröra Jordbruksverket föreskrifter (SJVFS 2006:17) om hänsyn till natur- och kulturvärden i jordbruket, samt artskyddsförordningen (2007:845).

8.3 Beskrivning och historik

Enligt Jordbruksverkets rapport Kulturhistoriska bidrag och särdrag finns det cirka 16 000 mil stenmur i Sverige, en sträcka som motsvarar hela fyra varv runt jordklotet.

Stenmurar har en rad olika ursprung. Bland de äldsta som man hittar finns de som skapades i samband med att fördelningen och ägandet av marken blev fastare under äldre järnåldern. Resterna av dessa hägnader kallas idag stensträngar och syns som en enkel eller flerradig, ibland flerskiktad, långsmal rad av stenar på marken. Hägnadsvallar har större höjd och bredd och kan vara uppförda i skalmursteknik, som innebär att man fyller ut rummet mellan två

jämsides löpande stenrader med småsten. De kan även utgöras av annat material, som timmer och jord. Stensträngar av mer symbolisk karaktär förekommer ofta i anslutning till bronsålderns gravmiljöer och i traditionella fornborgslägen. Stensträngar är fasta fornlämningar och därmed skyddade genom kulturminneslagen.

De flesta stenmurar som vi ser i dagens odlingslandskap är framför allt anlagda under 1800-talets andra hälft, då nya gränser drogs upp. Överheten ville att allmogen skulle ersätta sina äldre trögärdesgårdar med nya och mer beständiga av sten. Sten var även ett lättillgängligt byggnadsmaterial för bönderna eftersom mycket sten låg samlade i odlingsrösen på inägorna, eller kunde hämtas direkt ur åkermarken. Stenmurar är ofta kallmurade, vilket betyder att de är uppförd utan bruk eller annat bindemedel. Det finns två huvudtyper av stenmurar, enkelmur och dubbelmur. Enkelmuren är troligen äldst, medan dubbelmuren är vanligast. I enkelmuren har stenar lagts på varandra utan några egentliga konstruktionsdetaljer. Den dubbla stenmuren uppförs i skalmursteknik.

Stenmurar lades också längs fägator. En fägata eller ett fädrev var drivningsväg för boskap mellan gården eller byn och betesmarken. För att skydda åkergrödorna från kreaturen kantades åkern antingen av en stenmur eller av en gärdesgård av trä.

De rationaliseringar som gjorts inom jordbruket har förändrat förutsättningarna för många växter och djur. Plogens intåg på 1800-talet medförde att stenmurar och odlingsrösen ansågs vara odlingshinder som gjorde det svårare att plöja. Även användningen av bekämpningsmedel har medfört negativa konsekvenser för både växter och djur som lever på murarna.

8.4 Arter knutna till stenmurar

Miljön kring stenmuren är ofta torr, ljus och varm, vilket ger goda livsmiljöer för värmegynnade växter och djur. Stenarna lagrar värme vilket gör att växelvarma djur som ormar, skogsödlor och insekter uppskattar stenmurar. Murarna fungerar dessutom som viktiga spridningsvägar för både växter och djur i odlingslandskapet. För att stenmurars värden ska bibehållas är det viktigt att de blir solbelysta. Stenmurar är även vintertid viktiga lokaler för många djur. Här övervintrar landsnäckor, vattensalamandrar, ormar och skogsödlor.

På stenmurar och odlingsrösen växer många olika ljuskrävande lavar som försvinner vid beskuggning. Arter som visingsöslav, flikig skinnlav, åkerkantlav och kalkvägglav hotas då stenmurar förstörs. I grässträngen längs stenmuren kan det finnas en artrik och varierad ängsflora, särskilt om marken betas eller slås. Stenmurar bör hållas fria från lövsly och trädjungar. Att spara enstaka bärande träd och buskar är bra för såväl fågel- som insektsfaunan. Buskarna längs gamla stengärdesgårdar uppvisar stor mångfald och rikedom. Vanliga är slån, nypon, hagtorn, fågelbär, getapel, oxel, hägg och hassel. Många buskar tillhör torrängsfloran och de räknas som bärande träd. Dessa träd och buskar är sällan planterade utan utgör en naturlig häck.

Ett flertal nyttoinsekter som humlor, nyckelpigor och rovkärlar, finner föda och livsrum mellan stenarna och i den högre vegetationen. Många fjärilar uppehåller sig gärna på de solbelysta stenyttorna.

Den ofta artrika floran längs stenmurar bidrar till ett rikt insektsliv vilket i sin tur gynnar många fåglar, som också använder stenpartier som utsiktspunkt. Stenskvätta, sädesärla och några andra arter bygger gärna sina bon i gamla stenmurar och rösen.

Utöver att hotade arter lever i muren, kan muren i sig ha en viktig funktion i ekosystemet. Landskapet blir mer varierat med stenmurarnas närvaro vilka fungerar som reträttplats och spridningsväg för många växter och djur. Att det finns spridningsvägar är en nyckelfaktor till att kunna bevara små populationer av en art.

8.5 Miljömål

Ett rikt odlingslandskap

Ett rikt växt- och djurliv

8.6 Särskilda skäl för dispens

I 7 kap 11 § miljöbalken framgår att dispens från biotopskyddet bara får medges om det finns särskilda skäl. Naturvårdsverkets Allmänna råd ger några exempel på särskilda skäl som kan vara vägledande vid en prövning.

- Exploateringar av särskilt stort allmänt intresse, till exempel en ny större allmän väg eller järnväg
- Annat naturvårds- eller kulturmiljöintresse står emot intresset att bevara en biotop, t.ex. när prioritering behöver göras mellan olika biotoper eller naturvårdsintressen eller gentemot ett kulturmiljöintresse
- Forskning eller undersökning behöver göras i vetenskapligt syfte
- Dikesrensningar i vattenföretag enligt vattendom, förutsatt att domen inte har upphört att gälla.
- Hälsa, säkerhet och miljöskäl är andra exempel på särskilda skäl till dispens

I bilaga 4 finns de särskilda skälen sammanställda vilka angetts i beslut om dispens vid olika länsstyrelser. Besluten i sin helhet finns på <http://miljoportal.intra.lst.se/biotopskydd>. Åtkomst till denna webbsida ges endast från länsstyrelserna. För övriga aktörer hänvisas till respektive länsstyrelses diarium.

8.7 Skyddszon

Skydds-zoner är inget som regleras av biotopskyddsbestämmelserna och man kan inte med ledning av dessa bestämmelser ställa krav om skydds-zoner. Inom ett biotopskyddsområde får inte skada på naturmiljön ske enligt 7 kap 11 § miljöbalken. Vad ett biotopskyddsområde innebär mer exakt definieras inte.

Biotopen som stenvuren utgör kan påverkas och skadas av ett flertal faktorer och arbetsföretag. För att undvika skador kan en skyddszon krävas. Skyddszonens utsträckning varierar beroende på typ av arbetsföretag, dess varaktighet och på de lokala förhållandena. Om hotet kommer från gödsling eller besprutning kan en zon på några meter räcka för att skydda biotopen. Om hotet kommer från en större exploatering, till exempel i form av byggnation, kan ett större avstånd behövas för att inte biotopens ska skadas genom skuggning eller på annat sätt.

8.8 Kort sammanfattning av studie av domar

På landets miljödomstolar hittades drygt 20 domar som direkt handlar om biotopskydd och stenvurar. De flesta kom från södra delen av Sverige. I två av ärendena har beslut upphävts när syn genomförts då själva definitionen av biotopen inte anses vara tillämplig.

De flesta domar handlade om rationalisering av jordbruksmark som i så gott som samtliga fall inte anses vara ett särskilt skäl för dispens. Undantagsfall så kan mindre ingrepp vara godtagbara för att moderna jordbruksmaskiner ska ha möjlighet att nå och bruka marken. En av domarna är från högsta instans och vägledande i fråga om bland annat rationalisering.

Noterbart är att trafiksäkerhetsaspekter inte ansågs utgöra särskilda skäl i ett fall då alternativa lösningar fanns.

Två domar behandlar talerätt för allmänheten i biotopskyddsärenden. I princip följs samma synsätt som finns för även andra ärenden som beslutas med stöd av 7 kap miljöbalken. Miljödomstolen beslutade att medge dispens i ett ärende där det fanns risk för att djur annars skadas.

Exempel på domar där dispens inte ges:

Regeringsrätten mål nr 5545-1994. Domen behandlar ett ärende där dispens söktes för att få ta bort stenvurar. De särskilda skäl som ligger bakom är framförallt rationalisering men markägaren har även pekat på frånvaro av utrotningshotade arter i den aktuella muren samt att det finns rikligt av stenvurar i trakten.

Regeringsrätten fastslår att förbudet att ta bort stenvuren visserligen försvårar jordbruksdriften men detta är något som markägaren måste tåla enligt proportionalitetsprincipen. Avsaknad av utrotningshotade arter är en av de omständigheter som kan beaktas vid avvägningen mellan allmänna och enskilda intressen men det är i sig inte ett skäl för dispens.

Faktumet att det finns rikligt med stenvurar i trakten utgör inte heller ett särskilt skäl för dispens. Regeringsrätten betonar istället att man ska ha ett långsiktigt perspektiv och i en prövning bör beakta att liknande krav på dispens kan komma att ställas i många andra fall.

Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 238-01. Rationalisering av jordbruksmark anses inte vara ett särskilt skäl för dispens.

Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 3108-03. Rationalisering av jordbruksmark anses inte vara ett särskilt skäl för dispens. Att stenmurar är mycket vanligt förekommande i trakten är inget skäl för dispens.

Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 3282-06. Rationalisering av jordbruksmark anses inte vara ett särskilt skäl för dispens.

Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 3244-05. Rationalisering av jordbruksmark anses inte vara ett särskilt skäl för dispens.

Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 271-07. Rationalisering av jordbruksmark anses inte vara ett särskilt skäl för dispens. Att stenmurar är mycket vanligt förekommande i trakten är inget skäl för dispens. Att kompensation erbjuds i ärendet ska inte väga in i en bedömning om särskilda skäl.

Vänersborgs tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 1648-07. Rationalisering av jordbruksmark anses inte vara ett särskilt skäl för dispens. Att stenmurarna är i dåligt skick eller är mycket vanligt förekommande i trakten är inget skäl för dispens.

Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 153-06. Rationalisering av jordbruksmark anses inte vara ett särskilt skäl för dispens.

Vänersborgs tingsrätt mål nr 437-07. Önskar flytta stenmur till en ny fastighetsgräns i syfte att uppfylla ett av de historiska ändamålen med en stenmur. Skälen utgör inte sådana särskilda skäl som kan medge dispens.

Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 162-02. Länsstyrelsen har medgett dispens för tio meter genomgång av stenmur samt tio meter kulvertering av dike för att moderna maskiner ska ta sig till jordbruksmarker. Detta överklagades med åberopande att det finns gott om liknande miljöer i närheten. Miljödomstolen avslår med anvisning att mot bakgrunden av att Länsstyrelsen gett dispens i viss del, föreligger inget missförhållande mellan det allmännas intresse att bevara biotopen och den belastning detta innebär för markägaren.

Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 1736-06. Miljödomstolen finner att utbyggnad av järnväg som blockerar infart inte utgör ett särskilt skäl för dispens då alternativa vägar som inte skadar biotopskyddad stenmur finns.

Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 1628-05. Miljödomstolen finner inte att trafiksäkerhet utgör ett särskilt skäl för dispens då alternativa lösningar som inte skadar den biotopskyddade miljön finns.

Exempel på domar där dispens medges:

Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 407-07. Miljödomstolen finner att särskilda skäl för dispens för borttagande av stenmur föreligger då djur annars riskerar skadas. I detta fall är det kor som kan skadas på grannens stängsel.

Ärenden om talerätt:

Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M2837-05. Med hänvisning till praxis finner miljödomstolen att ägare av grannfastighet inte har talerätt i ett biotopskyddsärende och alltså inte kan överklaga biotopskyddsbeslut. Beslutet överklagas, se ärende nedan.

Svea hovrätt, miljööverdomstolen mål nr M9038-05. En stenmur utgör gräns mellan två fastigheter och anses tillhöra båda fastigheterna. Talerätt föreligger därför för den fastighetsägare som inte är nöjd med beslutet. Ärendet återförvisas till miljödomstolen, se ärende nedan.

Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 2459-06: Grannen ges talerätt. Miljödomstolen finner att grannens överklagan ska avslås.

Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 3064-04. Miljödomstolen finner att en anknytning som grundar sig på allemansrätt inte är tillräcklig för att ge talerätt i ett ärende enligt miljöbalken. Det allmännas intresse bevakas i första hand av Naturvårdsverket.

Upphävda beslut:

Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 1934-06. Miljödomstolen upphäver beslut då aktuell stenformation inte utgör en stenmur (eller odlingsröse) enligt den definition som finns. På den aktuella åkerrenen finns ett antal större stenar och mindre block som är upplagda i en linje på ett helt oordnat sätt och där det mellan vissa stenar och block finns buskar och mindre träd.

Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 3063-04. Miljödomstolen ansåg att aktuell stenmur ligger inom skogsmark varför Länsstyrelsens beslut om nekade till dispens upphävdes. Beslutet överklagades av Länsstyrelsen, se följande ärende:

Svea Hovrätt, miljööverdomstolen mål nr 7894-04. Domstolen anser att det i ärendet framkommit aktuell stenmur inte ligger i jordbruksmark. Skogsvårdslagens bestämmelser anses därför tillämpliga på marken varför stenmuren inte omfattas av biotopskydd.

9. Åkerholme

9.1 Definition enligt miljöbalken

Åkerholme definieras i Förordning (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken m.m., bilaga 1 så som en holme av natur- eller kulturmark med en areal av högst ett halvt (0,5) hektar som omges av åkermark eller kultiverad betesmark.

9.2 Definition enligt annan lagstiftning

Det finns, så vitt projektgruppen kunnat avgöra, ingen definition enligt annan lagstiftning (kulturminneslagen eller skogsvårdslagen).

Tänk på att åtgärder i åkerholmar även kan beröras av Jordbruksverket föreskrifter (SJVFS 2006:17) om hänsyn till natur- och kulturvärden i jordbruket, samt artskyddsförordningen (2007:845).

9.3 Beskrivning och historik

Åkerholmar är ett viktigt inslag i landskapsbilden. De bildar små öar av obrukad mark i den annars uppodlade åkern. Vanligtvis är de moränkullar, berghällar eller väldigt stenig mark som varit mycket svår att bryta.

Åkerholmar är många gånger artrika miljöer och erbjuder livsutrymme för många av jordbrukslandskapets växt- och djurarter.

9.4 Arter knutna till åkerholmar

Många åkerholmar har ursprungligen ingått i ängs och betesmarker. Den karaktäristiska ängs och hagmarksfloran kan därför ofta leva kvar på solbelysta och öppna åkerholmar med traditionell hävd. På åkerholmar återfinns många ängsväxter som blåklocka, prästkrage, gökärt och tjärblomster. En vanlig åkerholme rymmer i medeltal cirka femtio blomväxter, vilket också gör att många nyttoinsekter finner föda där. Naturvärdena höjs av att sly och yngre träd röjs bort.

Slån, hagtorn, rosor, hassel, vildapel och rönn bildar ofta små dungar på holmarna. Eftersom dessa träd och buskar har bär är de till nytta för fåglar och insekter. Åkerholmar med gamla aspar kan utgöra livsrum för aspfjärilen. Grova solexponerade träd såsom ek, ask, alm och lind är viktiga livsmiljöer för lavar, svampar och vedinsekter. Sälg är ett värdefullt trädslag för pollinatörer som bin och humlor. Myskbockar lever också på äldre sälgräd och dess larver lockar både spillkråka och större hackspett.

Fåglar som hämpling, gulspurv och törnskata trivs på åkerholmar. En del fåglar bygger sina bon på åkerholmar, till exempel ormvråkar. Den bygger då boet i ett större träd i anslutning till den öppna åkermarken där den kan jaga. Fasaner nyttjar åkerholmar för att söka skydd och föda, då de är beroende av öppna fält med närhet till skogspartier. Gulsparven söker föda på åkermarker och

betesmarker men är beroende av buskage och skogsbryn för sin häckning. Rapphönan bygger sitt bo i skyddande vegetation i anslutning till åkrar och betesmarker. Kornsparven lägger också sitt bo på åkerholmar eller i en dikeskant.

Bild 3. Ortolansparv.

Ortolansparven häckar vanligen i mosaikartade jordbrukslandskap. Studier av habitatval i Uppland visade att ortolansparvar föredrog mindre intensivt brukade åkrar, som trädor och energiskogar, och hagmarker både hävdade och ohävdade. Många revir låg i ett mosaiklandskap med kantzoner och åkerholmar. Förekomst av åkerholmar, spridda solitära träd, små dungar, alléer, luftledningar eller stora stenblock verkade attrahera de sjungande hanarna.

Åkerholmar har ofta ett gynnsamt lokalklimat med varma, skyddade och solexponerade sydsidor, vilket många värmekrävande arter som ormar och ödlor drar nytta av. Många grod- och kräldjur söker sig även till åkerholmar för att söka skydd och mat.

9.5 Miljömål

Ett rikt odlingslandskap

Ett rikt växt- och djurliv

9.6 Särskilda skäl för dispens

I 7 kap 11 § miljöbalken framgår att dispens från biotopskyddet bara får medges om det finns särskilda skäl. Naturvårdsverkets Allmänna råd ger några exempel på särskilda skäl som kan vara vägledande vid en prövning.

- Exploateringar av särskilt stort allmänt intresse, till exempel en ny större allmän väg eller järnväg
- Annat naturvårds- eller kulturmiljöintresse står emot intresset att bevara en biotop, t.ex. när prioritering behöver göras mellan olika biotoper eller naturvårdsintressen eller gentemot ett kulturmiljöintresse
- Forskning eller undersökning behöver göras i vetenskapligt syfte
- Dikesrensningar i vattenföretag enligt vattendom, förutsatt att domen inte har upphört att gälla

- Hälsa, säkerhet och miljöskäl är andra exempel på särskilda skäl till dispens
- I bilaga 5 finns de särskilda skälen sammanställda vilka angetts i beslut om dispens vid olika länsstyrelser. Besluten finns i sin helhet på <http://miljoportal.intra.lst.se/biotopskydd>. Åtkomst till denna webbsida ges endast från länsstyrelserna. För övriga aktörer hänvisas till respektive länsstyrelses diarium.

9.7 Skyddszon

Skyddsområden är inget som regleras av biotopskyddsbestämmelserna och man kan inte med ledning av dessa bestämmelser ställa krav om skyddsområden. Inom ett biotopskyddsområde får inte skada på naturmiljön ske enligt 7 kap 11 § miljöbalken. Vad ett biotopskyddsområde innebär mer exakt definieras inte.

För åkerholmar blir inte begreppet skyddszon eller skyddsavstånd lika aktuellt jämfört med alléer eller stenvägar. Om ett ingrepp görs direkt på en åkerholme, stort, som litet, påverkar det biotopen på ett eller annat sätt. Det är ganska tydligt var gränsen går för när åkerholmen kan komma att påverkas av en åtgärd. Ett exempel på en åtgärd som dock kan påverka åkerholmarnas naturvärden från omgivande mark är besprutning av bekämpningsmedel i jordbruket. Om det sker alltför nära in på åkerholmarna kan det påverka sammansättningen av floran i åkerholmarnas kanter.

9.8 Studie av domar

Fyra domar gällande åkerholmar har studerats. I samtliga fall har dispens nekats sökande.

Stockholms tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 403-01. Sökande vill ta bort tre åkerholmar då de orsakar mycket extra körningar med traktorer och skördetröskor. Det finns ytterligare holmar i närheten. Länsstyrelsen ansåg inte att särskilda skäl fanns för att kunna medge dispens. Miljödomstolen avslog överklagandet och gjorde ingen annan bedömning än vad Länsstyrelsen gjort.

Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 271-07. Sökanden menar att åkerholmen leder till stora svårigheter att på ett rationellt sätt bruka marken. Försvårande av brukandet genom att inte tillåta borttagandet av holmen står inte i proportion till vad det allmänna vinner med förbudet. Länsstyrelsen menar att rationalisering av brukandet inte kan anses som ett särskilt skäl till dispens, om inte förbudet riskerar att leda till utebliven hävd. Att den specifika biotopen har ett ringa naturvärde innebär inte i sig att det finns särskilda skäl för dispens, då ett starkt allmänt intresse finns att biotoper bevaras, vilket uttrycks i miljömålen. Fastighetsägare har enligt 31 kap. 4 § 3 p miljöbalken rätt till ersättning av det allmänna om ett biotopskydd medför att pågående markanvändning avsevärt försvåras. Miljödomstolen gör bedömningen att rationaliseringsskäl inte utgör särskilda skäl för dispens och överklagandet avslogs.

Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 1781-06. Länsstyrelsen anför att åkerholmen är belägen i en omgivning som främst består av uppodlad mark och att det därför är särskilt värdefullt med områden som erbjuder naturliga betingelser. Som domskäl anføres att i praxis anses inte möjligheten till en mer rationell jordbruksdrift vara särskilt skäl för dispens. Det saknar även betydelse för prövningen om en åkerholme har höga eller låga naturvärden i det enskilda fallet. Miljödomstolen avslag överklagandet.

Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 2650-05. Länsstyrelsen förbjöd plantering av barrträd på jordbruksmark som anmälts skulle tas ur produktion enligt 12 kap. 6 § miljöbalken. Sökanden anför att markerna som ska planteras är snipiga, kuperade och smala och ifrågasätter länsstyrelsens rätt att förhindra en förändring i takt med tiden, utan ekonomisk kompensation. Länsstyrelsen hävdar att om inte hävden går att säkerställa är ändå en spontan igenväxning att föredra för den biologiska mångfalden. Miljödomstolen finner att länsstyrelsens förbud mot granplantering är riktig på den del av den aktuella marken som omfattas av åkerholmar. Förbudet i övrigt säkerställer enligt miljödomstolens bedömning inte området naturvärden över tiden. Länsstyrelsens beslut om förbud mot skogsplantering ska därför bibehållas endast i de delar av marken som avser åkerholmar.

10. Bråkiga begrepp

I detta kapitel har vi samlat olika frågeställningar som vi identifierat som svåra. De har diskuterats i gruppen samt med relevanta delar av referensgruppen.

10.1 Allé

Är döda stående träd i alléer skyddade?

Det står inget i definitionen av alléer om att träden måste vara levande. I definitionen anges endast att allén till övervägande del ska bestå av vuxna träd.

I dom från Halmstad tingsrätt, mål nr B 2480-01, stod avgörandet kring frågan om trettio döda almar, förmodat drabbade av almsjuka, kunde avverkas utan dispens från Länsstyrelsen. Tingsrätten säger i sitt domslut att den åtalade brutit mot gällande regler men att det är att bedöma som ringa brott. Om det är ringa på grund av antalet träd eller på grund av att de var döda redogör inte domstolen för. Domen överklagades till Hovrätten i Västra Sverige, mål nr B 3176-02. Domstolen för här ett resonemang runt ringa brott. Frågan är i vilken grad miljön påverkats av avverkningen. Eftersom inga bevis finns att träden var almsjuka har man gått på den tilltalades uppgifter. Brottet anses ringa eftersom man gör bedömningen att allén var döende och naturmiljön ändå skulle komma att påverkas, oavsett avverkningen. Länsstyrelsen uppger i förhandlingarna att dispens förmodligen hade beviljats då almsjuka är ett särskilt skäl.

Projektgruppen konstaterar att domstolen anser att dispens borde ha sökts, fast träden var döda. Eftersom träden var döda anses brottet ringa.

Vad är ett vuxet träd?

En allé omfattas enligt Allmänna råd 95:4 av biotopskyddsbestämmelserna då träden mäter ungefär 20 cm i diameter i brösthöjd.

Gällande återplanteringskrav, vari ligger skillnaden mellan om ett träd blåser ned och om någon sågar ned det?

Om trädet blåser ned kan inte återplantering krävas. Sågas enstaka (enstaka som en mindre del av helheten) träd ner krävs dispens om inte återplantering sker.

Biotopskyddet upphör att gälla då endast fyra träd kvarstår i en allé. Bevisbördan i tillsynsfrågan kan vara svår att säkra när det avverkats enstaka träd i allén utan att återplantering har gjorts. Enstaka träd som uppenbart hotar att skada egendom och människor och som akut måste tas ner ska inte dispensprövas. Återplantering ska även ske.

Projektgruppen anser att det är en alltför tidskrävande process att göra en fullständig dispensprövning av något som är rena skötselåtgärder, men det är svårt att dra gränsen ibland. Att kunna ha nivåer i prövningen med tillstånd eller anmälan gällande nedtagandet av träd kan vara ett sätt. Med anmälan avser vi ett sådant förfarande att en verksamhet ska anmälas till länsstyrelsen viss tid innan den får genomföras. Något särskilt beslut behövs inte utan det räcker att länsstyrelsen får kännedom om åtgärden. Länsstyrelsen skulle då ges möjlighet att agera om det visar sig att den planerade åtgärden påverkar något särskilt skyddsvärt objekt.

Hur många träd är enstaka?

Länsstyrelsen i Jönköpings län tog 2002 fram ett pm om hur bestämmelserna för det generella biotopskyddet bör tillämpas. Deras bedömning av enstaka lutar sig mot definitionen i Bonniers svenska ordbok. Där framgår att enstaka betyder enskild, fristående, en och annan, några få. Utifrån detta bedömer Länsstyrelsen i Jönköping att enstaka träd aldrig kan innebära 3-4 träd och inte heller mer än 20 % av träden i en allé.

Projektgruppen anser att 20 % inte alls innebär enstaka träd. Att ta bort vart femte träd är ett stort ingrepp i en allé. Hur många enstaka är måste stå i korrelation till det totala antalet träd i allén. Består allén av fem träd och ett tas ner ett är det enligt definitionen ingen allé längre!

Projektgruppen tolkar detta undantag från dispensplikten som en möjlighet till akuta åtgärder som måste göras ur säkerhetssynpunkt, och då inte tid finns att ansöka om dispens. Övriga träd som behöver tas ned, utanför ramen om enstaka träd, måste kunna planeras för och sökas dispens för i god tid. Då finns det egentligen inte heller någon anledning att sätta absoluta siffror eller procenttal.

När är återplantering inte aktuell?

Om det är fysiskt omöjligt eller att man långsiktigt ska göra större avstånd mellan träden kan det vara så att återplantering inte är aktuellt. Ska större mellanrum skapas kan man försöka plantera på annan plats, förslagsvis så att allén blir längre. Det är viktigt att antalet träd inte decimeras så att skyddet till slut inte gäller, enligt resonemang ovan.

Vilka åtgärder kan göras i en allé utan dispens?

Biotopskyddsbestämmelserna bör inte enligt Allmänna råd 95:4 innebära förbud mot att ta ner döda grenar som kan vara farliga för person och/eller egendom. Vidare framgår av 7 kap 11 § miljöbalken att regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer får vidta de åtgärder som behövs för att vårda biotopskyddsområde. En beskärning av trädkronan, eller andra skötselåtgärder, med avsikt att förlänga livstiden för hela trädet bör därmed inte vara något som skadar allén och därmed inte heller dispenspliktigt.

Gäller biotopskyddet för alléer även inne i samhällen?

Det är inte självklart att biotopskyddet för alléer skulle vara utsläckt bara på grund av det faktum att allén står i ett samhälle. I rapport nummer 5411 Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd i kulturlandskapet skriver man på sidan 63 att generellt biotopskydd för trädmiljöer i kulturlandskap omfattar alléer **utanför** tätorter. Det finns inget stöd för den tolkningen i miljöbalken.

Det som däremot gäller är att undantaget i 8 § förordningen (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken mm där det skrivs att bestämmelserna inte gäller mark- eller vattenområden i omedelbar anslutning till bebyggelse. Alléer vid eller i anslutning till kyrkor eller kyrkogårdar kan likaså mycket väl omfattas av biotopskyddet. En allé längs en cykelväg genom en park kan och andra sidan utgöra ett undantag från bestämmelserna. Detta eftersom det inte är en väg i den bemärkelsen, och inte heller ett öppet landskap. Huruvida det spelar någon roll om området är detaljplanelagt diskuteras under punkten 10.8.

10.2 Källa

Källor är svåra att känna igen, sällan inventerade i länet och svåravgränsade. I praktiken blir det ofta så att källor hanteras i samband med olika vattenverksamheter. Ibland leder det till att biotopskyddet missas.

Projektgruppen ställer sig frågande till varför denna biotop inte hör till "småvatten och våtmarker i jordbrukslandskapet". För att förbättra uppmärksamheten och prövningen av källor handlar det om att arbetsprocesser på länsstyrelserna behöver utvecklas. Ökad samverkan mellan olika sakområden, inventering av källor i länet samt uppdatering av GIS materialet skulle innebära bättre underlag för prövning av biotopen.

10.3 Odlingsröse

Kan man anta en nedre gräns för antal stenar i röse? Ska flyttblock och stora stenar betraktas som röse? Bör storleksavgränsning (på de ingående stenarna) finnas när man beaktar om biotopskydd gäller för odlingsrösen?

Parallell kan dras till den dom som behandlar frågan om definitionen av stenmurar i Växjö tingsrätt, miljödomstolen, mål nr M 1934-06, se rubrik 10.6. Detta resonemang borde rimligtvis även kunna tillämpas på odlingsrösen som enligt definitionen ska bestå av på eller i anslutning till jordbruksmark upplagd **ansamling av stenar** med ursprung i jordbruksdriften. Ett biotopskyddat odlingsröse måste således utgöras av flera stenar. Ett odlingsröse kan visserligen vara grundat vid ett flyttblock eller större jordfasta stenar men själva odlingsröset ska i huvudsak bestå av stenar som kommer från jordbruksdriften, det vill säga flyttats från åkern för hand eller med maskiner.

Omfattas nya odlingsrösen och stentippar av biotopskydd?

I författningstexterna finns, för odlingsrösen, ingen tidsaspekt eller tolkning av när biotopen kan säjas utgöra en biotopskyddad miljö. Enligt allmänna råden omfattas även moderna stentippar av biotopskyddet om stenarna har sitt ursprung i jordbruksdriften.

Länsstyrelsen i Skåne har använt en policy gällande deponi för att få en smidig lösning så att jordbrukets verksamhet ska kunna fortgå normalt utan att ideligen komma i konflikt med biotopskyddet. I avfallsförordningen (2001:1063) 5 § anges att med deponi avses upplagsplats för avfall som inte återvinns, behandlas eller bortskaffas inom en period av tre år. Det bör tolkas så att om man lägger upp plocksten från åkern måste man ta hand om den inom tre år i annat fall omfattas stentippen av biotopskyddet och dispens krävs för att flytta den. Vanligen förs stensamlingen till en större stentipp/odlingsröse eller så blir stentippen liggande på plats. I vart fall ges lantbrukaren en möjlighet att planera var odlingsrösen för nya stentippar bäst kan ligga på sikt med hänsyn till sin arrondering. Normalt kan det ta några år innan växtlighet etableras på en stentipp men djurlivet kan komma att snabbare utnyttja biotopen som livsmiljö. Vissa större gods i Skåne har inkommit med samråd enligt 12 kap 6 § miljöbalken med förslag till lokalisering av permanent liggande odlingsrösen.

Projektgruppen anser att det borde införas en tidsaspekt på när ett odlingsröse blir skyddat. Det kan vara svårt att motivera att plocksten från potatisplockning omedelbart blir skyddade. Lagstiftningens syfte var inte att hindra normalt brukande av marken utan att skydda vissa naturobjekt.

10.4 Pilevall

Krävs dispens för att avverka ett enstaka träd i en pilevall?

Det kan konstateras att resonemanget för alléer och pilevallar i allmänna råden skiljer sig åt. För alléer anges att förbud **inte** gäller för att ta bort enstaka träd som utgör en påtaglig fara för person eller egendom, förutsatt att de ersätts med nya träd. Däremot krävs alltid dispens för att ta bort träd i pilevallar. Varför det är olika mellan pilevall och allé framkommer inte i allmänna råden.

Projektgruppens anser att pilevallarna sällan utgör samma risk för människor och egendom delvis på grund av deras placering i landskapet, mitt ute på vida åkrar, men också på grund av deras utseende. Låga och hamlade träd utgör oftast en mindre säkerhetsrisk. En mindre krona ger ett mindre vindfång och då minskar risken att trädet blåser omkull.

10.5 Småvatten och våtmark

Skadas befintliga biotoper vid våtmarksetablering, till exempel om åkerholmar blir öar och diken blir våtmarker? Behövs en dispens i dessa fall och hur ska vi formellt behandla dessa?

Om naturvärden i diket eller på åkerholmen riskerar att skadas krävs dispens. Gällande åkerholmar hamnar man dock i frågan om våtmarksetablering **omkring** holmen skadar den och därför bör omfattas av dispenskrav. Detta resonemang kan jämföras med det om ändrad markanvändning. Lämpligheten att anlägga en våtmark kan ifrågasättas eftersom åkerholmen förlorar sitt skydd genom åtgärden. Det är också viktigt att upplysa om att den nya våtmarken kan bli biotopskyddad.

Frågan är om naturvärden skadas vid våtmarksetablering som innebär att åkerholmar, stenmurar eller andra biotoper kommer att omges, eller täckas av vatten. I de allmänna råden skriver man att konsekvenserna av ett arbetsföretag måste bedömas i sin helhet. Övergångszoner mellan biotopskydd och omgivande markområden inbegrips i den bedömningen. Exempelvis vid användning av bekämpningsmedel måste åtgärden utföras så att skyddade biotoper inte kommer till skada. Följdfrågan blir då hur tungt de allmänna rådens anvisningar ska vägas.

Miljökvalitetsmålet "Levande våtmarker" tar upp problematiken runt bristen på våtmarker i jordbrukslandskapet. En stor del av våtmarkerna både i skogs- och jordbrukslandskapet har under det senaste århundradet försvunnit. Ett av delmålen för miljökvalitetsmålet är att anlägga och återställa våtmarker i jordbrukslandskapet. Detta kan innebära ingrepp i biotopskyddade miljöer. Vid en avvägning om dispens kan ges eller inte bör ett övervägande om det planerade ingreppet är positivt ut ett landskapsperspektiv för den biologiska mångfalden. Om så är fallet så kan eventuellt dispens medges. Om inte så bör dispens nekas.

Projektgruppen anser att uppdämning av dike till våtmark, då biotopen direkt påverkas, kräver dispensprövning. I vissa undantagsfall, som när ett dike blir en våtmark, kan den biologiska mångfalden gynnas men våtmarksetableringens effekter kan diskuteras. Projektgruppen anser därför att man i största möjliga mån ska undvika etablering av våtmarker som påverkar biotopskyddade områden. När en anmälan om anläggande av en våtmark enligt 11 kap 9 a § miljöbalken kommer in till länsstyrelsen bör man styra platsen för anläggandet så att biotopskyddet inte påverkas, åtminstone när det gäller andra biotoper än öppna diken eller när det inte är konstaterat att den biologiska mångfalden gynnas av åtgärden.

Projektgruppen konstaterar att bättre vägledning krävs om hur naturvärden **inom** biotoperna påverkas av ändrad markanvändningen runt **omkring** biotoperna. Det är även oklart om dispens ska krävas när markanvändningen ändras omkring biotoperna. Projektgruppen konstaterar dock att biotopskyddet är ett skydd för den utpekade biotopskyddade miljön, och inte den

omkringliggande jordbruksmarken. Möjligtvis kan en skyddszon hävdas runt en biotopskyddad miljö. Att hävda att dispens krävs för verksamheter eller åtgärder som inte direkt påverkar den biotopskyddade miljön verkar tveksamt i praktiken.

Svar från Jordbruksverket:

”En åkerholme där naturvärdena anpassats till en torr omgivning kan givetvis påverkas negativt om den helt plötsligt omges av vatten. Mikroklimatet kommer sannolikt att förändras och spridningsmöjligheter för vissa av de arter som finns på åkerholmen kan komma att försämrats. Vi ser därför att det finns en risk för att värden kan skadas och att dispens därmed behövs, eller helst att man från länsstyrelsernas sida inte tillåter anläggning av våtmarker där stenmurar, alléer eller åkerholmar kan dränkas eller på annat sätt kan ta skada. När det gäller diken har vi en annan åsikt, vi tycker att det i vissa fall är acceptabelt att ett dike dränks vid anläggning av våtmarker. Anledningen till att diket finns är ju för att marken ursprungligen har varit sank, dvs. det ursprungliga tillståndet är ett vått tillstånd. Vid anläggning av våtmarker bör det därför vara acceptabelt att diken dränks, men inte att andra småbiotoper påverkas negativt.”

Svar från lantbrukare:

”Jag anser att det genom stödsystemet finns en alltför generös inställning till våtmarksetablering. Om en markägare vill skapa en våtmark som görs på en lämplig plats så att omgivande markägare inte påverkas så är den biotopförändring som sker både av positiv och negativ karaktär. Alltså en våtmarksetablering är ett markägaransvar som jag har svårt att se att samhället ska vara med att stötta, men om det ändå görs ska det göras utan att påverka omgivande markägares marker.”

Svar från LRF:

”Enligt 7 kap 11 § miljöbalken får man inte vidta åtgärder som kan skada naturmiljön **inom** biotopen. Biotopskyddet hindrar alltså inte våtmarksanläggning utanför biotopen.”

Vid väg- och järnvägsbyggen skapas ibland svårbrukade kilformade åkrar. Hur små ska åkrarna vara för att bevilja dispens för att till exempel lägga igen diken eller ta bort stenmurar?

Om brukaren kan visa att det trots ersättningar inte är ekonomiskt hållbart att fortsätta bruka marken och att den därmed med all säkerhet kommer att växa igen, och länsstyrelsens lantbruksexperter (eller motsvarande) håller med om den bedömningen, bör dispens kunna medges med villkor om kompensationsåtgärd. Att bara hota med att låta marken växa igen är alltså i sig inget hållbart argument, utan det ska gå att visa ekonomiskt. Detta synsätt användes i Västra Götalands län i beslut, diarienummer 521-97403-2007, där brukaren tog hjälp av Hushållningssällskapet för att kunna göra en riktig bedömning.

När omfattas anlagda våtmarker av biotopskyddet? Åtagandet för brukaren är ofta 10-20 år sen kan de göra om till åker igen. Om biotopskyddet gäller krävs dispens, vad är då särskilda skäl?

När en våtmark anläggs blir den biotopskyddad, förutsatt att den inte anläggs för bevattningsändamål. Länsstyrelsen måste upplysa om detta i beslutet. Det är mycket viktigt att brukaren informeras om detta eftersom det är svårt att se några särskilda skäl för att sedan ta bort våtmarken.

10.6 Stenmur

Hur många stenar och vilken längd krävs för att definitionen ska vara uppfylld?

Enligt dom i Växjö tingsrätt, miljödomstolen, mål nr M1934-06 ska en biotopskyddad stenmur enligt definitionen utgöras av en uppbyggnad av **på** varandra lagda stenar som har en tydlig, **långsträckt** utformning i naturen och som har eller har haft hägnadsfunktion eller som funktion att avgränsa jordbruksskiften eller någon annan funktion. Domstolen har hållit syn och konstaterar att på den aktuella åkerrenen finns ett antal större stenar och mindre block som är upplagda i en linje på ett helt oordnat sätt och där det mellan vissa stenar och block finns buskar och mindre träd. Domstolen konstaterade att denna samling av stenar inte utgör vad som är en biotopskyddad mur.

Kan man hävda biotopskyddet om en mur på ena sidan gränsar till en hårdgjort yta eller trädgård och på den andra till åker eller skogsmark?

Om det är jordbruksmark på andra sidan stenmuren är den skyddad. Är det skogsmark så har skyddet upphört. Det räcker alltså med att en sida av stenmuren ligger mot jordbruksmark för att den ska vara skyddad. Det är problematiskt när murar tas med i fastighetsbildningar som leder till ändrad markanvändning. Ofta leder det till att biotopskyddet kommer att upphöra.

Är det att anse som särskilt skäl att det finns farliga ormar i en stenmur i närheten av bebyggelse?

Generellt sett ska det inte ses som ett särskilt skäl att det finns eventuellt farliga djur eller växter i biotopen. Sedan måste man föra ett resonemang i varje ärende. Om stenmuren bebos av många ormar, och ligger direkt intill till exempel ett dagis eller en skola där barn rör sig kanske det inte är så lämpligt att ha muren där. Det kan vara ett särskilt skäl att få flytta muren till bättre lokalisering, men inte nödvändigtvis att helt ta bort den.

10.7 Åkerholme

Enligt definitionen av åkerholmar ska de omges av åkermark. Vad menas med omges? Måste all mark runt hela åkerholmen bestå av åkermark eller kultiverad betesmark?

En åkerholme ska, för att kunna omfattas av det generella biotopskyddet, omges av åkermark eller kultiverad betesmark. I många fall finns det vägar eller diken som ansluter till åkerholmen på ett eller annat sätt.

Projektgruppens förslag till tolkning är att för att åkerholmen ska uppfylla kriteriet om att omges av åkermark/kultiverad betesmark ska det vara möjligt att bruka marken hela vägen runt åkerholmen. För att kunna bruka marken måste det vara tillräckligt med plats mellan åkerholmen och till exempel en väg för att moderna jordbruksmaskiner ska kunna komma fram. Ett undantag från denna tolkning är åkerholmar vilka har en mindre, enskild väg eller dike som ansluter till holmen. Detta är ett relativt vanligt scenario. Den mindre vägen bör inte användas i någon större utsträckning och bör utgöra en mindre del av den totala omkretsen av åkerholmen. Vägen eller diken bör då heller inte ha någon större inverkan på åkerholmens naturvärden. Åkerholmen bör därför vara skyddad.

Denna tumregel används redan idag av vissa länsstyrelser. Viktigt att ha i åtanke är att detta endast är en ”tumregel” och att det alltid kan förekomma speciella fall som avviker från denna utgångspunkt. Frågeställningen har vad projektgruppen kunnat se inte varit föremål för prövning i domstol än.

Kan flyttblock och stora stenar betraktas som åkerholmar? Är det möjligt med en nedre gräns?

Det finns svårigheter att avgöra när ett flyttblock kan innefattas av definitionen av åkerholme. Vid inventeringar har det framkommit att de hyser så pass många arter att de skulle kunna betraktas som naturmark.

Projektgruppen anser att en nedre storleksgräns på vad en åkerholme är skulle kunna avhjälpa problemet eller att definitionen naturmark på något sätt specificeras i allmänna råd.

10.8 Detaljplaner

När är upprättande av detaljplan ett särskilt skäl? När detaljplanen genomförts är oftast biotopskyddet ändå utsläckt eftersom biotopen inte längre ligger i jordbruksmark. Ofta ses det som en formsak att ge dispens för att kommunen behöver marken. Är det så?

Projektgruppen anser att länsstyrelsens uppgift i denna fråga är att bevaka att skyddet för biotopen kvarstår. Enligt lagstiftningen får skyddet endast upphävas om det finns särskilda skäl. Enligt 1 kap 6 § plan- och bygglagen ska

mark vara lämplig för ändamålet från allmän synpunkt för att marken ska få användas för bebyggelse. Man kan ställa sig frågan om marken är lämplig om det innebär att biotopskyddade områden förlorar sitt skydd. I allmänna råd framgår att när en detaljplan upprättas (gäller efter den 1 januari 1994) ska biotopskyddet iakttas. Det finns inget som hindrar att en detaljplan antas som berör biotopskyddsobjekt, men det går inte att genomföra planen i de delar där genomförandet kan skada biotopen.

Projektgruppen anser inte att framtagandet av en detaljplan i sig är ett särskilt skäl. Däremot skulle man kunna tänka sig att särskilda skäl finns om det handlar om tätortsutveckling som ger större möjligheter att erbjuda anslutning till kommunal avloppsrening och bättre kommunikationer med kollektivtrafik. Det vill säga att miljövinster med bebyggelsens placering är stora. Det gäller i de fall då det inte finns andra alternativa platser att bygga på.

Projektgruppen anser inte att biotopskyddet per automatik upphör i och med att en detaljplan antas, om frågan inte prövats i rätt ordning under detaljplaneförfarandet. Om frågan om biotopskydd inte prövats och om inget beslut i frågan tagits ställer sig projektgruppen mycket frågande till om detaljplanen kan genomföras. Först när man börjar bygga på plats, och definitionerna av biotopen inte längre uppfylls, släcks biotopskyddet. Om man har för avsikt att bevara biotopen inom detaljplaneområdet måste planbestämmelser sättas som säkrar biotopens fortlevnad, genom att till exempel avsätta marken som naturmark.

Svar från Naturvårdsverket:

”Upprättande av en detaljplan (senare än biotopskyddsbeslutet) är inte självklart ett särskilt skäl för dispens. Men åtgärden som planeras utföras kan vara av sådan vikt att särskilda skäl föreligger. Då ska man dels se efter om åtgärden nödvändigtvis måste ske just där biotopen finns, dels göra en avvägning mellan betydelsen av det samhällsintresset som åtgärden innebär (t.ex. hälso- eller säkerhetsaspekter) och betydelsen av förlusten av biotopen (jfr 3 kap miljöbalken).”

Hur ska biotopskydd beaktas i detaljplanprocessen?

Projektgruppen vill påpeka att det är viktigt att biotopskyddet behandlas tidigt i detaljplanarbetet. Det ökar möjligheterna att vid behov tänka och planera om. Antingen kommer man fram till att biotopskyddet inte påverkas och biotopen kan vara en del av detaljplaneområdet och vara fortsatt skyddad, eller så skadas biotopen på ett sätt som innebär att prövning måste göras. Den diskussionen tas lämpligast inom detaljplaneprocessens ramar.

Projektgruppen anser att biotopskyddsområden inom detaljplan ska kartläggas och redovisas på karta i planprocessen. Biotopskyddsområden som det inte finns någon kunskap om kan inventeras av verksamhetsutövaren genom en biologiskt kunnig person, detta med stöd av 16 kap 9 § miljöbalken.

Verksamhetsutövaren borde vid olika exploateringar ta fram ett underlag över hur många biotopskyddade objekt som påverkas vid olika alternativ. Projektgruppen har tagit fram ett förslag till checklista för hur verksamhetsutövaren kan redovisa biotopskyddade områden som ingår i detaljplanen. Se bilaga 6.

Om biotopskyddet kommer att släckas kan kompensationsåtgärder bli aktuella enligt 16 kap 9 § miljöbalken. Kompensationsåtgärder har diskuterats mer under rubriken 10.13. Länsstyrelsen i Halland har i beslut, diarienummer 521-2937-04, handlagt ett ärende i vilket stenmurar och odlingsrösen påverkas i detaljplan. Länsstyrelsen har beviljat dispens och krävt kompensation.

I vilka fall ska dispenskravet aktualiseras om marken avsätts i planen som parkmark, naturmark, allmän platsmark?

Om biotopen inte alls skadas utan infogas i planen kan troligen inte ett dispensförfarande krävas men konsekvensen kan bli att biotopskyddet upphör. Se projektgruppens resonemang under rubrik 10.5. Om biotopen planläggs som naturmark finns alltid risken att planen ändras i ett senare skede och att biotopen helt tas bort. För fullständigt säkerställande krävs naturvårdsavtal, reservat eller annat.

Projektgruppen drar slutsatsen att biotopskyddet i sig inte räcker till på lång sikt för att bevara dessa biotoper eftersom skyddet inte innebär att vi kan styra markanvändningen runt omkring biotoperna. De arbetsföretag som pågår runt biotopen kan indirekt skada biotopen till exempel genom beskuggning eller konstant störning.

Svar Naturvårdsverket:

”Det finns inget hinder mot att anta en detaljplan som berör en biotop men den kan inte genomföras i de delar av genomförandet som skulle innebära skada på biotopen. Grönområden, parker, naturmark etc. som avsätts skulle kunna genomföras utan att biotopen skadas och i så fall skulle dispenskravet inte behöva aktualiseras.”

Gällande äldre detaljplan som vunnit laga kraft innan 1994 men för vilken genomförande tiden gått ut och planen har inte genomförts eller påbörjats - vad gäller?

Svar Naturvårdsverket:

”Enligt 5 kap 5 § sista stycket PBL stadgas att detaljplanen fortsätter att gälla efter genomförandetidens utgång tills den ändras eller upphävs. Lite underligt men det torde betyda att om inget hänt så är fortfarande detaljplanen i kraft och den slår då ut biotopskyddet i fråga om verksamheter eller åtgärder som behövs för att genomföra detaljplanen (se nedan) eftersom den tillkommit före 1994.”

Gällande biotoper belägna på mark som idag brukas som jordbruksmark, men som ingår i detaljplan antagen efter 1994. Planen har inte genomförts. Krävs dispens?

Projektgruppens bedömning är att om man i planen missat att pröva biotopskyddsområdena kan planen genomföras endast i de delar som inte berör biotopskyddet. Dispens krävs om biotopskyddsområden berörs. Krav på kompensation kan ställas.

Gällande äldre detaljplaner som vunnit laga kraft innan 1994 för vilka genomförande tiden inte gått ut – vad gäller?

Planen gäller fortfarande. Biotopskyddet får inte hindra planens genomförande i enligt med den ursprungliga planbeskrivningen. Dispens behöver inte sökas, förutom i de delar som eventuellt frångår den ursprungliga planbeskrivningen.

Svar Naturvårdsverket:

”Genomförandetiden måste ha gått ut om den trätt i laga kraft före 1994. Genomförandetiden är minst fem och högst 15 år. Men detaljplanen kan fortfarande gälla.”

10.9 Kulturminneslagen

Kan ett objekt vara både fornminne och biotopskydd samtidigt? Tar någon lagstiftning över? Kan man fatta ett beslut om att medge dispens enligt 1 kap miljöbalken samt 7 kap 11 § miljöbalken om kulturminneslagen (KML) säger nej?

Svar Riksantikvarieämbetet:

”Ja, när det gäller vissa åtgärder krävs det både tillstånd enligt miljöbalken och KML och får man nej på sin tillståndsansökan enligt någondera lagen så får man inte genomföra åtgärden. Men det går ju att överklaga förstås. Miljöbalken och KML fungerar parallellt och oberoende av varandra.”

Enligt muntlig uppgift till projektgruppen har praxis visat att odlingsrösen i jordbruksmark inte omfattas av kulturminneslagen. Det gör däremot odlingsrösen i skogsmark. Detta skulle ha sin grund i att odlingsrösen ingår i den pågående markanvändningen i jordbrukslandskapet. Stämmer det?

Svar Riksantikvarieämbetet:

”Odlingsrösen eller röjningsrösen i skogsmark brukar vi registrera som fast fornlämning i FMIS under vissa förutsättningar. De ska vara av ålderdomlig typ, dvs. förhållandevis små, flacka, nedsjunkna och i det aktuella området ska det finnas ett stort antal rösen. Ett av kriterierna för "ålderdomlig" (av hackerörstyp) är ju att odlingsrösen återfinns inom stora arealer. Enstaka odlingsrösen registreras inte alls. Odlingsrösen i befintlig åkermark kan aldrig sägas vara varaktigt övergivna utan brukas ju ofta fortfarande, det vill säga man lägger fortfarande upp sten från åkern där.”

10.10 Skogsvårdslagen

När övergår jordbruksmark till skogsmark?

Enligt 5 § 2 punkten skogsvårdslagen (1979:429) ska ny skog anläggas på produktiv skogsmark om marken ligger outnyttjad.

Produktiv skogsmark anses enligt 2 § 2 punkten skogsvårdslagen (1979:429) vara skogsmark som enligt vedertagna bedömningsgrunder kan producera i genomsnitt minst en kubikmeter virke per hektar och år.

Om det enligt 5 § första stycket 1 eller 2 skogsvårdslagen (1979:429) finns en skyldighet att anlägga ny skog ska enligt 3 § skogsvårdsförordningen (1993:1096) sådd, plantering eller åtgärder för naturlig föryngring ha utförts senast under det tredje året räknat från det år då skyldigheten uppkom. Med år ska avses tiden från och med den 1 juli ett år till och med den 30 juni nästkommande år.

Projektgruppen tolkar detta som att i de fall marken inte brukats på tre år övergår den till skogsmark enligt skogsvårdslagen.

Hur ska vi se på jordbruksmark som är taxerad som något annat? Till exempel kan det på en fastighet som är taxerad som skogsmark finnas mindre hagar insprängt i skogsmarken. Gäller biotopskyddet om fastigheten är taxerad som skogsmark?

I Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 3063-04 behandlas frågan om vad marken ska anses vara, jordbruksmark eller skogsmark. Sökande har fått avslag av länsstyrelsen att ta bort en stenmur som ligger i en naturbetesmark. Domstolen upphäver länsstyrelsens beslut på grund av att muren ligger i ett område med skogsvårdsplan. Att en fastighet är taxerad som lantbruksenhet innebär inte enligt domstolen att den till alla delar ska anses bestå av jordbruksmark. Betet på marken har varit mycket litet och endast förekommit den senaste tiden. Stenmuren anses därför ligga i skogsmark.

Beslutet överklagades av länsstyrelsen till Svea hovrätt, miljööverdomstolen mål nr M 7894-04. I det aktuella rättsfallet hävdar Länsstyrelsen att markägaren hade ett avtal om att hålla får på betesmarken sedan 1992. Dessutom hade marken, enligt länsstyrelsen tydliga spår av betesdrift. Enligt allmänna råd är jordbruksmark sådan mark som används som åker, äng eller betesmark oavsett vad den är taxerad som. Det är vad marken används till som ska avgöra. Domstolen går på den tilltalades uppgifter om att betesdrift upphört sedan länge. Marken kan därmed inte anses som jordbruksmark och Skogsvårdslagens bestämmelser ska därför anses gälla.

Svar LRF:

”Om hagarna används för jordbruksändamål utgör de inte skogsmark enligt nya bestämmelser i skogsvårdslagen som träder i kraft efter årsskiftet. Det bör dock i första hand vara markägaren som avgör vad marken ska användas till. Om hon bedömer det som skogsmark och inte avser att bedriva jordbruk där bör heller inte biotopskydd knutet till jordbruksmark gälla.”

10.11 Väghållning

När kan trafiksäkerhetsskäl åberopas, alltid eller finns undantag?

Trafiksäkerhetsskäl åberopas i väldigt stor utsträckning i dispensansökningar. Projektgruppen konstaterar efter att ha läst ett antal beslut och domar att trafiksäkerhetsskäl även är ett tungt vägande skäl för att medge dispens. Länsstyrelsen tar ofta beslutet att inte neka dispens då detta skäl åberopas.

En intressant och viktig fråga är om länsstyrelsen på något vis kan hållas ansvariga om den avslår en dispensansökan och träd sedan orsakar skada på person eller egendom. Ansvarig för vägen är den som äger den och länsstyrelsen borde inte vara ansvarig om det händer något på vägen. Ofta hamnar länsstyrelsen i situationen att den som söker dispens hävdar att om dispens inte beviljas kan de inte heller ta ansvar för följderna.

Projektgruppen har inte hittat någon vägledning angående vem som är ansvarig om dispens nekas. Detta borde dock klarläggas i och med att det är en vanligt återkommande fråga på länsstyrelserna.

Projektgruppen vill påpeka att det kan finnas alternativ till att helt ta ned trädet. Eventuellt kan man ta ned delar av allén, flytta vägen, beskära träden, sätta upp räcken, göra den befintliga vägen enkelriktad och flytta ena körriktningen till en ny väg, göra en kronreducering, lämna högstubbar, eller anpassa hastigheten. Projektgruppen anser att större aktörer, som exempelvis Vägverket, måste kunna presentera egna alternativ i första hand.

I dagsläget finns kriterier för bedömning enskilda trädets naturvärde med utgångspunkt från rödlistade vedlevande insekters krav på livsmiljöer. Dessa gäller främst tvåvingar och skalbaggar. Metoden kallas AHA-metoden, är framtagen av Mikael Sörensson vid Lunds Universitet, och det är en snabb, enkel och säker metod för bedömning som även kan göras av icke-biologer. Metoden visar på potentiella värden i träden. Liknande typ av metod skulle med fördel kunna utarbetas för bedömning av trädets eventuella fara för trafiken.

Kriterier för bedömning av om ett dött träd utgör en säkerhetsrisk har efterfrågats från Vägverket av projektgruppen. Inget svar har inkommit. Projektgruppen anser att Naturvårdsverket i samarbete med forskare borde kunna ta fram en sådan metod.

Om trädet/träden måste tas ned ändå kan det läggas på en trädkyrkogård. En uppföljande inventering av trädkyrkogårdar (även kallade faunadepåer) gjordes i Lund 2004 av Mikael Sörensson och finns tillgänglig på www.lund.se.

Snöröjning, hur den kan ske utan att träden tas bort eller skadas?

Denna fråga är främst intressant för alléer men även för stenvägar.

Dom om stenväg gällande snöröjning finns att läsa i dom från Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 1628-05. Skälet för att ta bort muren var att det inte gick att komma fram med snöröjningsredskap och sikten var dålig. Snö samlades lätt i drivor och flera olyckor hade skett. Miljödomstolen bedömer att detta inte kunde åberopas som särskilt skäl för dispens, eftersom alternativ fanns så som att bredda vägen eller flytta den helt. Ärendet avslogs.

Alléer skadas ofta vid snöröjning genom att plogen kör på träden så att stamskador uppstår med röttskador som följd. Vägverket/markägaren vill då efter ett tag ta bort träden eftersom de då utgör en trafikfara. En lösning kan vara att använda mindre snöröjningsredskap, sätta upp räcke, dra om vägen, enkelrikta vägen eller komplettera med en ny väg.

10.12 Fastighetsbildning

Enligt 3 kap 2 § fastighetsbildningslagen får inte fastighetsbildning ske om syftet med naturvårdsföreskrifter eller andra särskilda bestämmelser för marks bebyggande eller användning motverkas. Kan avstyckningen ske om skyddade biotoper hamnar på tomtmark efter avstyckning och om skyddet därmed upphör? Vad skulle vara särskilda skäl?

När lantmäteriet kommer in med samråd om fastighetsbildning i enlighet med 4 kap 25 § fastighetsbildningslagen bör länsstyrelsen vara väldigt tydlig med att informera om fastighetsbildningen strider mot 3 kap 2 § samma lag, och i så fall varför. Länsstyrelsen bör då avstyrka fastighetsbildningen. Lantmäteriet i Stockholms län har tillsammans med Länsstyrelsen i Stockholms län tagit fram en överenskommelse för hur samråd ska ske vid förrättningar. Skrivelsen har diarienummer 4071-08-38265 hos Länsstyrelsen i Stockholms län.

Biotoper som vid avstyckning hamnar inom tomtmark istället för åkermark upphör indirekt att omfattas av biotopskyddet då de per definition inte längre är skyddade av 7 kap 11 § miljöbalken. Åtgärder som kan skada naturmiljön på en biotop är enligt allmänna råden schaktning, sprängning, grävning, placering av röjningsavfall, jordmassor, gödsel, ensilagerester, avverkning av äldre träd, transporter samt spridning av gödsel eller bekämpningsmedel inom biotopskyddsområdet. Det är dock svårare att påvisa att naturmiljön direkt skadas av att biotopen efter fastighetsbildningen ligger i åkermark istället för i tomtmark. Detta förutsatt att inga direkta ingrepp görs på biotopen i sig. Se även projektgruppens resonemang under rubrik 10.5.

För att kunna medge dispens måste särskilda skäl finnas enligt 7 kap 11 § miljöbalken. Vid en dispensprövning ska även hänsyn tas till enskilda intressen enligt den så kallade proportionalitetsprincipen i 7 kap 25 § miljöbalken. I den framgår att en inskränkning i enskilds rätt att använda mark eller vatten inte får gå längre än som krävs för att syftet med skyddet ska tillgodoses. Det ska finnas en rimlig balans mellan vad det allmänna vinner och vad den enskilde förlorar. Enbart det skälet att en person önskar ta med en åkerholme på sin fastighet utgör inget särskilt skäl för dispens. Hänsyn måste även tas till de kumulativa effekter som dispensgivandet kan ge upphov till. Hela prövningen ska även ställas mot 7 kap 26 § miljöbalken som säger att dispens bara får ges om det är förenligt med förbudets syfte.

I det enskilda fallet kan det dock finnas särskilda skäl för dispens om en avstyckning på annat vis skulle ge upphov till ett mycket större ingrepp i naturmiljön ur ett landskapsperspektiv. Vid kontakt med lantmäterimyndigheten och/eller sökanden kan det vara bra med samråd angående bästa lämpliga avstyckning ur biotopskydds synvinkel. Det är möjligt att det går att avstycka fastigheten på ett sätt som inte skadar biotopen och/eller biotopskyddsområdet. Om detta inte är möjligt och biotopen och/eller biotopskyddsområdet ändå skadas, krävs en prövning enligt 7 kap 11 § miljöbalken.

Projektgruppen ståndpunkt är att enbart det skälet att en enskild person önskar införliva en skyddad biotop på sin fastighet genom avstyckning utgör inget särskilt skäl för dispens. Projektgruppen har inte hittat någon vägledande praxis i frågan.

Naturvårdsverkets svar:

”Det är tveksamt om bestämmelsen kan tillämpas vid generellt biotopskydd eftersom inga särskilda föreskrifter finns, men syftet med skyddet motverkas när fastighetsbildningen medför att det upphör. Lantmäterimyndigheten kan begära att länsstyrelsen medger undantag från bestämmelsen. Om lantmäterimyndigheten ändå bildar bostadsfastighet (utan att undantag beviljats) får länsstyrelsen överklaga beslutet om fastighetsbildning (15 kap 8 §, FBL). Det kan kanske finnas skäl att överklaga fastighetsbildning om ni anser att det strider mot biotopskyddet, om inte annat för att få domstolens syn på saken.”

Projektgruppen har svårt att följa Naturvårdsverkets resonemang ovan. Vi anser att biotopskyddsbestämmelserna är sådana bestämmelser som reglerar markanvändning enligt 3 kap 2 § fastighetsbildningslagen. Därmed får inte syftet med biotopskyddet motverkas vid fastighetsbildning. Den oenighet som råder visar på frånvaro av tydliga råd samt praxis.

Om fastighetsägaren efter fastighetsbildning vill ta bort en stenmur i mark som utgjorde jordbruksmark när fastighetsregleringen gick igenom, men eftersom fastighetsägaren exempelvis hårdgjort ytan eller anlagt trädgård är marken inte längre är att betrakta som jordbruksmark. Kan man hävda

biotopskyddet om stenvuren på andra sidan gränsar till åker eller skogsmark?

Projektgruppen gör bedömningen att en stenvur som löper längs en tomtgräns och på andra sidan gränsar mot jordbruksmark är biotopskyddad. En stenvur som löper längs en tomtgräns och på andra sidan gränsar till skogsmark omfattas inte av biotopskyddet. Om muren löper helt genom skog gäller inte biotopskyddet. Detta enligt Växjö tingsrätt, miljödomstol mål nr M 3063-04.

Naturvårdsverkets svar:

”När förrättningen medför att markanvändningen på båda sidor om en mur ändras från jordbruk till tomtmark bör dispens krävas. Det är den enda möjligheten att bevaka det intresse som det generella biotopskyddet innebär, och att skyddet upphör kan ju onekligen på sikt medföra att naturmiljön skadas.”

Är byggnation av hus ett särskilt skäl?

Enligt dom i Nacka tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 2159-07, är byggnation inte ett särskilt skäl för dispens.

10.13 Övriga frågor

Energiskog och julgransodling kan i vissa fall bli mycket högre än omkringliggandebiotoper med följd att beskuggningen blir omfattande under de sista åren innan skörd. Kan man anse att energiskogsodling och julgransodling direkt påverkar en biotop negativt och därför bör kräva dispens?

Detta resonemang kan jämföras med det gällande annan ändrad markanvändning. Parallell kan också dras till anläggande av våtmark, punkten 10.5, som projektgruppen tidigare efterlyst mer vägledning kring.

Energiskogs- och julgransodling räknas som pågående markanvändning för jordbruksmark. Detta innebär att odling av energiskog och julgranar inte kräver anmälan enligt 12 kap 9 § miljöbalken utan behandlas som en vanlig gröda. I vissa fall lämnas plantering av energiskog in för samråd enligt 12 kap 6 § miljöbalken. Om länsstyrelsen vill hindra energiskogs- eller julgransodling innebär detta ett ingrepp i pågående markanvändning och myndigheten måste ersätta markägaren.

Energiskog och julgranar kan, till skillnad mot lågt växande grödor, påverka biotopskyddade områden genom beskuggning. Konsekvenserna kan bland annat bli att odlingsrösen och stenvurar förlorar en stor del av sin biologiska funktion i och med att stenarna inte längre blir solbelysta och uppvärmda. Stammar på alléer kan vara direkt beroende av sol för de arter som finns där. Ekologiskt sett är energiskogsodling att betrakta som en aggressiv igenväxningsfas. En lösning skulle kunna vara att ha kantzoner runt biotoperna.

Projektgruppen anser att konsekvenserna av ett arbetsföretag måste bedömas i sin helhet så som tidigare resonerats kring gällande anläggandet av våtmarker. Biotopskyddet är dock ett skydd för den utpekade biotopskyddade miljön, och inte den omkringliggande jordbruksmarken. Att hävda att dispens krävs för verksamheter eller åtgärder som indirekt påverkar den biotopskyddade miljön verkar tveksamt i praktiken. Här behövs tydligare riktlinjer från Naturvårdsverket.

Svar från Jordbruksverket:

”Värdena i många åkerholmar och till viss del i diken är ju ofta förknippade med att de är solexponerade. En energiskog som beskuggar dessa biotoper kommer därmed att påverka värdena negativt, men i vilken omfattning är svårt att uttala sig om. Eftersom beskuggningen oftast sker de sista åren innan skörd är ju effekten temporär och frågan är om de värden som finns tar permanent skada av detta. När en småbiotop tas bort eller på annat sätt skadas är påverkan permanent och kanske ska man se olika på temporär och permanent påverkan. Detta beror ju, som jag skrev tidigare, givetvis på vilka värden som påverkas och vilka långsiktiga konsekvenser det får för värdena. Vi har svårt att se att en godkänd jordbruksgröda inte ska kunna odlas på grund av biotopskyddet. Odlar man på marken som omger en småbiotop kommer ju val av gröda att påverka småbiotopen oavsett om det är energiskog, majs, spannmål eller vall som odlas. Energiskog och majs kan beskugga biotopen, medan spannmålsodlingen kan medföra indirekt skada genom att den kan skapa ogästvänliga omgivningar (”spannmålsökningar”) som negativt påverkar förutsättningarna för de värden som finns. Även utebliven skötsel (igenväxning) av en småbiotop kan vara minst lika skadlig för värdena som en temporär beskuggning vid odling av energiskog. Sammanfattningsvis anser vi det svårt att agera när det gäller odling av godkänd jordbruksgröda.”

Svar från lantbrukare:

”Energiskogsodling är en avvikande gröda för odlaren. Den kräver liten insats efter planteringen, men den riskerar att täppa till eventuell dränering och blir efter några år hög och skymmande för omgivningen. Detta är dock odlarproblem som markägaren måste ha med i sin planering. Att höjden kan medföra skuggproblem för omgivningen är dock begränsad i tid eftersom grödan skördas. Om grannar kan störas av en sådan plantering har jag förståelse för men det är ändå en måttlig störning jämfört med en granplantering som kan vara ett alternativ. Som biotop är energiskogen intressant som skydd för rådjur och fälthänsel. Biotoperna runt energiskogen tar inte vad jag kan se större skada av energiskogen. Alltså är min inställning är att samhället inte har någon anledning att sätta några restriktioner för energiskogsodling. De problem som kan uppstå är markägarens ansvar.”

Svar från LRF:

”Enligt 7 kap 11 § miljöbalken får man inte vidta åtgärder som kan skada naturmiljön inom biotopen. Biotopskyddet hindrar således inte plantering av energiskog runtomkring.”

Gällande mindre ingrepp som eventuellt kräver dispens. Kan man tillåta fem meters överfarter över diken utan dispens, eller genomfarter i stenmurar och långsträckta odlingsröse? Krävs dispens för mindre arbeten som till exempel att ta upp en 0,5-1 m stor öppning i en stenmur för att gräva ner ett rör och sedan återställa muren igen?

Någon nedre gräns för vad som är dispenspliktigt är inte utpekad. Det är av intresse att väga in vad som händer med naturvärdena på lång sikt om många liknande dispenser ges i området, det vill säga de kumulativa effekterna av dispensgivning. Vad som slutligen bedöms skada biotopen måste bedömas från fall till fall utifrån de lokala förhållandena.

I domslut från Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 2016-06, behandlas överfarter genom biotopskyddade miljöer. Slutsatsen är att det är orimligt att kräva att moderna jordbruksmaskiner inte ska kunna användas för att de hindras av biotopskyddade objekt. Det är även olämpligt att kräva körning av maskiner på landsväg. Således kan över- och genomfarter anses utgöra särskilda skäl för dispens om alternativa tillfartsvägar saknas eller är direkt olämpliga.

Projektgruppen anser att dispens bör krävas för alla, om än små, ingrepp som kan skada den biotopskyddade miljön.

Vad innebär i omedelbar anslutning till bebyggelse? Vad är definitionen av bebyggelse?

Här har vi ett av de större tolkningsproblemen inom biotopskyddet.

Idag står det i 8 § i förordningen om områdesskydd att paragraf 5 till 7 inte gäller mark- eller vattenområden i omedelbar anslutning till bebyggelse. Som det är skrivet idag behöver inte ens en prövning göras eftersom biotoper i närhet av bebyggelse inte har något skydd. Att biotopen råkar passera en eller flera byggnader i sin utsträckning borde inte innebära att skyddet slås ut, men som det är skrivet är det vad som blir följd. Projektgruppen anser att lagstiftningen måste ändras.

Projektgruppen anser att förordningen om områdesskydd måste omarbetas till delar av den ursprungliga lydelsen i gamla naturvårdsförordningen (1976:484), 19 §. Där framgår att biotopskyddet inte gäller för **arbetsföretag** på mark i omedelbar anslutning till befintlig bebyggelse. Gällande arbetsföretag menar projektgruppen vara sådan verksamhet som är pågående. Bebyggelsen måste kunna användas till det ändamål de var avsedda för när de uppfördes, till exempel att uppföra en ekonomibyggnad eller silo för jordbruket. Bestämmelsen borde verka så att verksamheter och åtgärder som behövs får göras utan hinder, det vill säga naturlig utveckling av näringen, utbyggnader, och så vidare. Ordet arbetsföretag bör dock ändras till verksamheter eller åtgärder eftersom detta är en mer modern skrivning.

Skrivningen **befintlig** bebyggelse enligt gamla naturvårdsförordningen ger ytterligare tolkningsutrymme och bör därför inte användas. Alternativt kan undantaget istället lyda enligt följande: 5-7 §§ gäller inte för verksamheter eller åtgärder på mark i omedelbar anslutning till bebyggelse. Bebyggelsen ska vara uppförd före den 1 januari 1994.

Ett annat alternativ är att ta bort uttrycket ur 8 § helt och göra det till ett särskilt skäl istället. Särskilda skälet är då att man vill göra en åtgärd som har anknytning till pågående verksamhet till exempel en urinbrunn i anslutning till en gård.

Gällande tolkning av befintlig bebyggelse har Länsstyrelsen i Jönköpings län fört ett resonemang kring detta i beslut, diarienummer 521-2228-07. De skriver följande: Länsstyrelsen bedömer att begreppet ”i omedelbar anslutning till bebyggelse” gäller sådan bebyggelse som var befintlig vid införande av biotopskyddsbestämmelserna 1994 och inte sådan bebyggelse som uppförts senare, efter att biotopskyddsbestämmelserna införts.

Vad uttrycket ”i omedelbar anslutning till” innebär går inte att definiera. Vad som är nära bebyggelse blir olika för de respektive biotoperna. Ett träd i en allé kan falla över ett hus och därmed anses vara nära bebyggelse på ett annat sätt än en stenmur. Stenmuren eller odlingsröset kan ligga alldeles intill utan att ha någon påverkan på bebyggelse.

Bebyggelse omfattar inte enligt projektgruppens mening oanvända fallfärdiga byggnader såsom gamla förfallna ängslador eller husruiner. En gammal ängslada som inte används har ju relativt liten eller ingen inverkan på huruvida åkerholmen har höga naturvärden eller inte. Om den inte används pågår där ingen aktivitet och t.ex. fåglar och kräldjur har stora möjligheter att där söka föda, skydd och bygga bo. Detta borde klargöras i nya allmänna råd. De allmänna råden baseras på gammal lagstiftning. De allmänna råden måste omgående uppdateras så att de speglar aktuell lagstiftning.

Länsstyrelsen får ibland frågor från allmänheten om biotopskydd gäller. Hur gör man vid förfrågningar om något kräver/inte kräver dispens?

Eftersom prövningen upplevs som ganska subjektiv har projektgruppen diskuterat arbetssätt för att likrikta och skapa samsyn runt tolkning av bestämmelserna. Om handläggaren efter förfrågan om biotopskyddets giltighet åker ut i fält och gör en bedömning, kan han/hon göra tjänsteanteckning på sina slutsatser. Tjänsteanteckningen ska i sådana fall diarieföras. Projektgruppen ser detta som ett sätt att skapa riktlinjer och undvika att det inte blir annat besked om annan handläggare tillfrågas i framtiden.

Bör kompensationsåtgärder krävas för biotopskyddets samtliga miljöer eller bara för den aktuella biotop som prövas?

När det gäller kompensationsåtgärder är det viktigt att en livsmiljö ersätts av en annan likvärdig livsmiljö. Då behöver vi veta vilka artgrupper och strukturer

som finns i en biotop. Till viss del kan olika biotoper erbjuda samma strukturer och värden, men det går inte generellt att ersätta en åkerholme med en allé på grund av att de erbjuder så olika typer av livsmiljöer. Vilka värden och strukturer som biotopen har i det enskilda fallet får tjäna som utgångspunkt för vilken livsmiljö som går att ersätta med när det gäller kompensationsåtgärder.

Ska det krävas kompensationsåtgärder i de fall man ger dispens?

I de beslut som länsstyrelserna delgett projektgruppen fanns villkor eller rekommendationer om kompensationsåtgärder i nästan alla beslut. Dessa gällde i samtliga fall samma slags biotop, det vill säga borttagande av ett odlingsröse kompenseras med ett nytt odlingsröse eller påbyggnad på ett gammalt.

Först är det viktigt att slå fast att kompensationsåtgärder aldrig får ses som särskilt skäl för dispens. Däremot får det sättas som villkor med stöd av 16 kap 2 § miljöbalken. Enligt 16 kap 9 § miljöbalken får en dispens förenas med skyldighet att kompensera för den förstörda biotopen. Miljömålen och en del lokala delmål syftar till att antalet biotoper ska bli fler och inte färre. Detta kan användas som ett argument för att det är motiverat att villkora om kompensationsåtgärder.

Projektgruppen anser att villkor om kompensation ska sättas. I första hand bör sökande kompensera med samma slags miljö av minst samma omfattning. Detta för att ha kvar den sort av biotop som fanns från början. Som andra alternativ bör man försöka få till kompensation av samma typ, t.ex. dike ersätts med våtmark, stenmur med odlingsröse. I sista hand ser man på landskapsperspektivet, det vill säga vad som saknas i ett större perspektiv.

Kan ett nytt röse ersätta ett gammalt? Klarar arter av att flytta?

Svar från forskare vid SLU:

”Jag anser att det är självklart att arter kan flytta – annars hade de utrotats för länge sedan (om inte annat hade de inte kommit hit efter istiden). Dock kan det ta lite tid för dem att flytta, och förflyttningar sker inte hur långt som helst. Tar man hänsyn till det bör sådana här kompensationsåtgärder vara mycket bra. I många fall är det avgörande att det skapas nya habitatöar eftersom de gamla, pga det givna successionsmönstret, försvinner. Ta exemplet alléträd (eller vilka som helst av gamla träd). Dessa blir äldre och värdefullare, men en dag kommer de ofrånkomligen att dö. Då är det viktigt att det finns nya träd som kan ta över arterna. En del av gammelträdarterna kanske försvinner från träden redan långt innan de rasar ihop eftersom de är anpassade att leva tidigt i successionen i ett gammelträd. Jag gissar att det kan finnas liknande mönster i stenrösen. Även om inte stenarna ruttar bort så sker en succession av arter. De som efter en tid konkurreras bort av arter anpassade att leva senare i successionen behöver nya habitat. Sålunda: om man inte tar bort allt (eller för mycket) gammalt habitat (inom spridningsavstånd) samtidigt som man kompenserar (ska göras inom spridningsavstånd) så bör kompensationsåtgärder vara mycket bra.”

Hur bör man resonera runt att hålla ett landskapsperspektiv?

Svar från forskare vid SLU:

”Det är alltid viktigt att fundera över småhabitaten i ett landskapsperspektiv. För små och isolerade habitat är tämligen värdelösa för artbevarande på längre sikt. Var gränsen går för att vara för litet eller isolerat är dock en knepig fråga och alldeles säkert olika för olika arter. Mer och närmare är bättre.”

Kan man tänka sig att kompensera en miljö med en annan exempelvis om man tar bort en stenmur så planterar man ett alléträd istället?

Svar från forskare vid SLU:

”Att kompensera en stenmur med ett alléträd verkar konstigt ur mitt perspektiv. Jag utgår från att vi pratar om att bevara arter. Stenmurar och alléträd har helt olika artsammansättning vad gäller insekter. Exakt vilka insekter som kan gilla en stenmur är dock svårt att säga – det finns inga som är specifika stenmursarter vad jag vet (kanske dock en del snäckor). Men beroende på habitatet runt omkring kan de säkert fylla en viktig funktion genom att det blir varmt och skyddat intill en stenmur (speciellt på sydsidan), vilket kan gynna all de termofila insekterna. Stenmurar kan även vara ett skydd att krypa in i över natten/dagen/vintern – något som kan vara avgörande för många insekter. Alleträd kan, om de är gamla och har fått gammelträdssegenskaper hysa en mycket värdefull fauna av vedlevande insekter. De kan förstås även till viss del fungera på det sätt som beskrivits för stenmurar ovan, men nog inte speciellt bra.

Om möjligheter till ersättning

Om pågående markanvändning på fastigheten avsevärt försvåras genom att dispens inte beviljas kan fastighetsägaren ha rätt till ersättning från staten enligt 31 kap 4 § miljöbalken. Talan ska väckas inom ett år. Efter det går rätten till ersättning förlorad, se 31 kap 4, 6, 7 och 13 §§ miljöbalken. Vid avslag på en dispensansökan kan handläggaren i beslutet informera om möjligheten till ersättning.

Om länsstyrelsen däremot vill hindra pågående markanvändning, till exempel avstyra energiskogsplantering på en åker, har markägaren rätt till inträngsersättning.

Avgift för prövning

Enligt 7 kap 1 § i förordningen (1998:940) om avgifter för prövning och tillsyn enligt miljöbalken, ska en avgift för prövning betalas då det gäller ärenden om dispens från biotopskyddet. Avgiftsklass 4 ska användas och enligt avgiftsförordningen (1992:191) motsvarar den avgiftsklassen i nuläget en avgift på 2000 kronor.

Enligt 11 § i avgiftsförordningen finns undantag från kravet på avgift. Om sökanden är en myndighet som ger in ett stort antal ansökningar, får den myndighet till vilken ansökan ges in göra undantag från kravet att avgiften ska betalas när ansökan ges in. Om det finns synnerliga skäl får myndigheten även i andra fall göra sådant undantag. Enligt 13 § får länsstyrelsen, om det finns särskilda skäl, betala tillbaka hela eller en del av ansökningsavgiften. Undantaget skulle kunna tolkas på det viset att en myndighet som återkommande kommer in med ansökningar om dispens från biotopskyddet kan undantas från kravet på avgift. Det skulle i detta fall kunna vara till exempel Vägverket, som kommer in med många ansökningar om dispens från biotopskyddet för åtgärder i alléer. Skrivningen i 11 § kan också tolkas som att ansökan inte behöver betalas vid ansökans inlämnande utan kan betalas till exempel vid slutet av året.

Projektgruppen tolkar 11 § som att myndigheter inte borde behöva ”byta” skattepengar. Vi måste istället hitta ett effektivt sätt att hantera dessa ärenden utan att byråkratisera i onödan. Det faktum att det krävs synnerliga skäl innebär att skälen ska vara mycket starka för att kunna göra avsteg från kravet på avgift. Det skulle då kunna gälla i situationer då ovanligt lite handläggning har krävts för att avgöra ärendet. Att generellt undanta markägare från kravet på avgift finns inte stöd för i lagstiftningen.

Skötselåtgärder

Enligt förordningen (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken mm, 5 § får länsstyrelsen vidta de åtgärder som behövs för att vårda de områden som anges i bilaga 1, det vill säga det generella biotopskyddet.

Menar man med detta att det endast är länsstyrelsen som får göra skötselåtgärder? I realiteten är det i stort sett alltid markägaren som sköter de aktuella områdena. Om det är så snävt menat i förordningen att endast länsstyrelsen får sköta områdena bör detta ändras eftersom det i praktiken är helt orimligt.

11. Studie av domar

I detta kapitel redovisas utgången av de domar projektgruppen återfunnit. Domarna har delats upp på olika sakfrågor som hanteras i dem och presenteras kort under respektive rubrik.

11.1 Estetiskt utseende

Frågan om biotopen i sig är estetiskt tilltalande kan inte tas med i bedömningen, i detta fall gällande en stenmur enligt Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 2459-06.

11.2 Avsaknad av utrotningshotade arter eller biologiskt värde

En dom från regeringsrätten mål nr M 5545-1994, slår fast att avsaknad av utrotningshotade arter inte är skäl för dispens. Avsaknad av utrotningshotade arter är dock en av de omständigheter som kan beaktas vid avvägningen mellan allmänna och enskilda intressen.

Växjö tingsrätt, miljödomstolen avslår i mål M 1781-06 överklagan om att dispens inte meddelats. Sökande anger att åkerholmen i sig inte kan ha någon biologisk betydelse eftersom det finns liknande mark alldeles intill. Miljödomstolen anser att det saknar betydelser i själva dispensprövningen vilket eventuellt biologiskt värde åkerholmen har. Utgångspunkten för biotopskyddet är att biotoperna skyddas generellt och därmed antas ha biologisk betydelse för hotade djur- och växtarter.

11.3 Restriktiv dispensgivning

En dom från regeringsrätten slår fast att dispens ska ges restriktivt, se mål nr M 5545-1994 RÅ Ref 1997:59. Två domar från Växjö tingsrätt, miljödomstolen följer detta, se mål nr M 1628-05 samt M 2016-06.

11.4 Möjligheten till ersättning

I en dom från regeringsrätten, mål nr M 5545-1994 RÅ Ref 1997:59, skrivs att vid avsevärt försvårad markanvändning kan dispens vara att föredra framför ersättning. Ersättningsmöjligheten bör även vägas in i bedömningen av vilken skada eller olägenhet som ett upprätthållande av förbudet vållar. Tre domar från Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 2016-06, M 271-07 samt M 3282-06 följer regeringsrätten och där konstateras att möjlighet till ersättning också ska beaktas vid dispens.

I dom från Nacka tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 2202-07 får lantbrukare ersättning för avsevärt försvårande av pågående markanvändning. Markägaren hade fått avslag på en dispensansökan till länsstyrelsen om att lägga igen diken. Detta överklagades och såväl miljödomstolen som miljööverdomstolen avlog överklagandet (se dom i Stockholms tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 536-03 och Svea hovrätt, miljööverdomstolen mål nr M 990-05). De ansåg inte att

särskilda skäl för dispens förelåg samtidigt som beslutet inte stred mot proportionalitetsprincipen. Markägarna stämde då staten för ersättning enligt 31 kap 4 § miljöbalken och fick rätt i miljödomstolen. Ersättning utgick med cirka 68 000 kr plus ränta på cirka 43 000 kr.

11.5 Kulturmiljöaspekter

Synen på kulturmiljöns påverkan på dispensgivningen tas upp i två domar från miljödomstolen. I en av dem står det att avsaknad av kulturhistoriska aspekter inte utgör särskilda skäl för dispens, Vänersborgs tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 437-07. I den andra domen från Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 3244-05, står det att kulturmiljöaspekten inte kan ligga till grund för ett avslag.

11.6 Proportionalitetsprincipen

I dom från regeringsrätten slås fast att proportionalitetsprincipen ska tillämpas. I samma dom står vidare att ett skifte på 2 hektar inte är extremt litet utan går att bruka med moderna maskiner. Därför råder inte ett missförhållande mellan allmänt och enskilt intresse, se regeringsrätt en mål nr M 5545-1994 RÅ Ref 1997:59. Tre domar från Växjö tingsrätt, miljödomstolen följer detta resonemang och konstaterar att det inte råder missförhållande mellan allmänt och enskilt intresse, se mål nr M 162-02, M 3108-03 och M 3244-05.

11.7 Långsiktiga konsekvenser

I regeringsrättens dom mål nr M 5545-1994 RÅ Ref 1997:59, tas frågan om de långsiktiga effekterna av många mindre dispenser. Där skrivs att det bör beaktas att liknande krav om åtgärder kan komma att ställas i många andra fall. En dom från Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 2016-06, följer detta resonemang och fastslår att de långsiktiga konsekvenserna av många dispenser ska beaktas. Särskilda skäl innebär därför ett ganska litet utrymme för dispens.

11.8 Markanvändning och taxering

I en dom från Svea hovrätt, miljööverdomstolen mål nr M 7894-04, görs bedömningen om ett område ska klassas som jordbruksmark. I domen står att det faktum att en fastighet är klassad som lantbruksenhet inte innebär att alla delar av ska anses bestå av jordbruksmark. Ringa betning, 4 får 2-3 veckor/år innebär inte att området kan anses som betesmark. Det finns vidare ingen avsikt att använda marken för jordbruksändamål. Marken används inte i väsentlig utsträckning för annat än virkesproduktion. Med annat ändamål menas då främst som åker, äng eller betesmark. Mellan 1997 och 2005 har marken inte heller använts för sådant ändamål. Skogsbruksplan finns över området. Marken är därför inte jordbruksmark. I länsstyrelsens ärende gällande fallet ovan har länsstyrelsens bedömt området som naturbetesmark med en välutbildad grässvål, flera enbuskar, en vidkronig apel, ett glest trädbestånd och konstaterat att fårstängsel finns uppsatt i området. Växjö tingsrätt, miljödomstolen följer i mål M 3063-04, miljööverdomstolens resonemang och skriver att fastighetens taxering inte bestämmer om den klassas som jordbruksmark. Inget jordbruk sedan länge och ringa bete innebär att området inte längre är jordbruksmark.

Gällande plantering av barrträd på tidigare jordbruksmark har Växjö tingsrätt, miljödomstolen, i mål M 2650-05 konstaterat att länsstyrelsen inte har fog att förbjuda planteringen i de områden som inte berörs av biotopskyddet. Endast i de områden biotopskyddet gäller kan förbudet mot plantering gälla.

11.9 Tillgängligheten till marken/rationalisering

Svea hovrätt, miljööverdomstolen fastställer i mål nr M 990-05 praxis vad gäller rationalisering i ett ärende som gäller igenläggning av öppna diken i jordbruksmark. I domen skriver miljööverdomstolen att möjlighet till mer rationell jordbruksdrift inte kan anses ha varit oförutsedd vid skyddets införande och att ge dispens utifrån endast detta skäl skulle strida mot 7 kap 26 § miljöbalken.

En rad efterkommande domar från Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 3108-03, M 2398-06, M 2443-06 samt Vänersborgs tingsrätt, miljödomstolen, mål nr i M 193-07 om igenläggning av diken följer ovanstående. Dispens har dock medgivits för igenläggande av dike då dikets kanter sedimenterar och orsakar översvämning, se Stockholms tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 30143-04, Vänersborgs tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 1515-07 samt Nacka tingsrätt, miljödomstolen mål nr M1941-07.

I en dom från Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 2016-06, konstateras att det är orimligt att kräva att moderna jordbruksmaskiner inte ska kunna användas på grund av att biotopskyddade miljöer hindrar tillgängligheten. Det är olämpligt att kräva körning av maskiner på landsväg. Dispens bör ges så att en tröska kan köra utan att behöva ta bort skärbordet och åka ut på landsvägen.

Att ökad användning av diesel, bekämpningsmedel och så vidare inte är ett särskilt skäl fastställs i dom från Stockholms tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 403-1

11.10 Sakägare

I en dom från Växjö tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 3064-04 konstateras att det inte räcker att hänvisa till allemansrättens intressen för att en person ska få talerätt i ett mål. Vidare står det att det är Naturvårdsverket som ska bevaka de allmännas intresse och att det enligt miljöbalken inte finns någon skyldighet att höra en granne. I Svea hovrätt, miljööverdomstolen konstateras i mål nr M 9038-05 att om målet handlar om åtgärder på en gränsstenmur så har grannen rätt att överklaga.

11.11 Husbyggnation

I tre domar har byggande av enskilda hus som på något vis innebär att odlingsrösen måste avlägsnas behandlats. Byggnation har inte föregåtts av detaljplan. I samtliga fall då ärendena överklagats har överklagan avslagits, se följande domar från Nacka tingsrätt, miljödomstolen mål nr M 2159-07, M 3346-07 och M 831-08.

Referenser

- Blomqvist, M. Informationssystemet för fornminnen – lista med lämningstyper och antikvarisk praxis, Kunskapsavdelningen, 2007
- Kulturminnen i odlingslandskapet. ISBN 91-7209-205-x. Riksantikvarieämbetet. 2001 1:1
- Regeringens proposition 1997/98:45 Miljöbalk, del 2
- Regeringens proposition 1990/91:90 En god livsmiljö, sid 391- 395
- Regeringens proposition 1993/94:30 En strategi för biologisk mångfald
- Kulturhistoriska bidrag och särdrag, 2006:10. Rapport från en studie som har genomförts inom projektet CAP:s miljöeffekter (CAP - The Common Agriculture Policy - EU:s gemensamma jordbrukspolitik)
- Småmiljöer i odlingslandskapet – livsviktiga för många växter och djur. Länsstyrelsen Örebro län. Publ.nr. 2004:16.
- Åker- och gårdsmiljöer. Jordbruksverket. 1994
- Överenskommelse om principer för samråd i förrättningar, version 2008-06-04. Länsstyrelsen i Stockholms län dnr 4071-08-38265 samt Lantmäterimyndigheten i Stockholms län dnr AB 49-2008/97
- Småmiljöer i odlingslandskapet, Länsstyrelsen Örebro län. 2007
- Uddare, R. Biotopskydd av stenmurar: Skäl för dispens. Södertörns högskola, Institutionen för livsvetenskaper. 2008
- Skötsel av kulturvärden i odlingslandskapet - Åkerholmar, Riksantikvarieämbetet
- Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd i kulturlandskapet, rapport nr 5411, Naturvårdsverket, 2004
- Tillämpning av bestämmelserna om generella biotopskyddsområden enligt 7 kap 11 § miljöbalken, PM Länsstyrelsen Jönköpings län 2002-04-23
- Grod- och kräldjur i landskapet”, Jordbruksverket
- Fåglar i odlingslandskapet”, LRF, SOF, Jordbruksverket
- SNV:s utredning av biotoper dnr 211-4765-91
- ArtDatabankens websida, www.artdata.slu.se (Rödlistan)
- Alléhandboken, Regionmuseét Kristianstad. 2005
- Den virtuella floran, <http://linnaeus.nrm.se/flora/>
- Bild 1. Läderbagge. Creative commons. Attribution-Noncommercial-Share Alike 2.0 Generic./ www.Flickr.com : John Hallmen

- Bild 2. Myskbok. Creative commons. Attribution-Noncommercial-Share Alike 2.0 Generic./ www.Flickr.com : remlabk
- Bild 3. Ortolansparv. Creative commons. Attribution-Noncommercial-Share Alike 2.0 Generic./ www.Flickr.com : Ardeola

Särskilda skäl för dispens

I tabellen nedan finns de särskilda skälen sammanställda vilka angetts i beslut om dispens vid olika länsstyrelser. Besluten i sin helhet finns på <http://miljoportal.intra.lst.se/biotopskydd>. Åtkomst till denna webbsida ges endast från länsstyrelserna. För övriga aktörer hänvisas till respektive länsstyrelses diarium.

Län	Dnr	Ja	Nej	Skäl som angivits	Övrigt
Kronoberg	521-1017-07	x		Säkerhetsaspekter/ trafikfara	Stammar som tas ner placeras i solbelysta lägen. Återplanteringskrav
Uppsala	521-7599-06	x		Säkerhetsaspekter/ trafikfara	Trädkyrkogård skapas Återplanteringskrav
Norrbottnen	521-12322-07	x		Säkerhetsaspekter/ trafikfara	Återplanteringskrav
Norrbottnen	521-11813-06	x		Säkerhetsaspekter/ trafikfara	Återplantering planeras men är inte villkorad.
Västra Götaland	521-50500-03	x		Säkerhetsaspekter/ trafikfara	Återplanteringskrav
Södermanland	521-1834-08	x		Gamla halvdöda träd, allén ska föryngras	Högstubbar bevaras om möjligt, trädkyrkogård skapas om möjligt.
Jönköping	521-12547-07	x	x	Säkerhetsaspekter/ trafikfara	Ja till dispens för vissa, nej till andra pga. att de är i god kondition eller hyser rödlistade arter
Stockholm	5214-2007-005288	x		Säkerhetsaspekter/ trafikfara	Påväxt av mistel, dock skadas inte artens fortlevnad.
Stockholm	5214-2005-050506		x	Problem med stora mängder löv	Träden har tidigare hamlat och sköts även i dagsläget.
Stockholm	18511-2001-66537	x		Säkerhetsaspekter/ trafikfara	Återplanteringskrav
Stockholm	5214-2007-001127	x		Säkerhetsaspekter/ trafikfara	Önskvärt att stam sparas i solbelyst läge.
Stockholm	5214-2004-046836	x		Säkerhetsaspekter/ trafikfara	Återplanteringskrav
Västra Götaland	521-66749-03	x		Säkerhetsaspekter/ trafikfara	Ej återplanteringskrav

Odlingsrösen

Bilaga 2

Särskilda skäl för dispens

I tabellen nedan finns de särskilda skälen sammanställda vilka angetts i beslut om dispens vid olika länsstyrelser. Besluten i sin helhet finns på <http://miljoportal.intra.lst.se/biotopskydd>. Åtkomst till denna webbsida ges endast från länsstyrelserna. För övriga aktörer hänvisas till respektive länsstyrelses diarium.

Län	Dnr	Ja	Nej	Skäl som angivits	Övrigt
Jönköping	521-2228-07		X	Odlingsröset innehåller orm och getingbon	Begreppet "i omedelbar anslutning till bebyggelse" def som befintlig bebyggelse vid införandet av biotopskyddsbest. 1994. Undantagsregeln är då inte tillämplar för hus som uppförts 2004.
Halland	521-2937-04	X		Byggnation inom planlagt område	Stenmurar bevaras om möjligt. Odlingsrösen ska uppföras på lämplig annan plats.
Dalarna	521-7356-08	X	X	Byggnation, enskilt hus	Nej till att flytta hela röset men ja till att flytta mindre del.
Dalarna	521-13892-06		X	Byggnation, enskilt hus	Överklagat till miljödomstolen mål M2159-07, miljödomstolen ger Länsstyrelsen rätt.
Stockholm	5214-2006-049932	X		Allmänt intresse: begravningsplats, kyrkogård	Odlingsröse kommer att bevaras men åtgärder kommer att utföras i omedelbar anslutning.
Skåne	521-59634-04		X	Rationalisering	
Kronoberg	521-575-08	X		Strömförsörjning	Naturvärdena på platsen är låga. Andra alternativ skulle påverka äng- och betesmarker som har höga naturvärden, biotopskyddat vattendrag eller en stenmur eller allvarligt försvåra körning på befintliga små åkertegar.
Kronoberg	521-5696-08	X		Byggnation av enskilt bostadshus	Byggnation anses vara ett särskilt skäl. Dock har område låga naturvärden. Osäkert om biotopskyddet gäller.
Kronoberg	521-5151-06	X (A)	X (B) (C)	A, omedelbar anslutning till bebyggelse, B och C rationalisering av jordbruksmark	
Kronoberg	521-1990-07	X		Breddning av väg	Krav om att de stenar som tas bort ska användas för att bygga på de ändar av stenmur som uppkommer.

Småvatten och våtmark i jordbruksmark

Bilaga 3

Särskilda skäl för dispens

I tabellen nedan finns de särskilda skälen sammanställda vilka angetts i beslut om dispens vid olika länsstyrelser. Besluten i sin helhet finns på <http://miljoportal.intra.lst.se/biotopskydd>. Åtkomst till denna webbsida ges endast från länsstyrelserna. För övriga aktörer hänvisas till respektive länsstyrelses diarium.

Län	Dnr	Ja	Nej	Skäl som angivits	Övrigt
Skåne	521-36816-06		x	Vattensjukt dike omöjliggör dränering av åkermark. Diket orsakar problem för avloppsanläggning	
Skåne	521-67504-07	x		Möjliggöra passage mellan åkerskiften	
Västra Götaland	521-97403-2007	x		Rationalisering, annars upphör hävden	Länsstyrelsen betonar omständigheter i detta särskilda fall.
Västra Götaland	521-02101-2006	x	x	Möjliggöra passage mellan åkerskiften samt rationalisering	Ja till möjliggörande av passage, nej till rationalisering.
Västra Götaland	521-36254-2005		x	Rationalisering av jordbruksmark	
Västra Götaland	521-48140-2006		x	Skyddsvärda arter saknas, kompensation planeras	
Södermanland	521-14308-2007	x		Underlätta skötsel av strandängar inom Natura 2000-område, minimera drunkningsrisk för djur, minimera utbredning av sprängört och förbättra hydrologi	Strider ej mot bevarandeplan för Natura 2000-området.
Västra Götaland	521-29804-2007	x		Detaljplan för utökning av samhälle	Dike flyttas.
Stockholm	18511-2002-36876	x		Rationalisering	Diket är ett avloppsdike.
Västra Götaland	521-79597-2006	x		Detaljplan för utökning av handelsområde	Kompensation i form av nytt dike.
Dalarna	521-7155-07	x		Ny dragning av riksväg	

Stenmur i jordbruksmark

Bilaga 4

Särskilda skäl för dispens

I tabellen nedan finns de särskilda skälen sammanställda vilka angetts i beslut om dispens vid olika länsstyrelser. Besluten i sin helhet finns på <http://miljoportal.intra.lst.se/biotopskydd>. Åtkomst till denna webbsida ges endast från länsstyrelserna. För övriga aktörer hänvisas till respektive länsstyrelses diarium.

Län	Dnr	Ja	Nej	Skäl som angivits	Övrigt
Kronoberg	521-10862-06	x		Trafiksäkerhetsaspekter	
Kronoberg	521-1990-07	x		Trafiksäkerhetsaspekter	Dispensen innehåller alternativ och det aktuella minimerar ingrepp
Skåne	521-44202-07		x	Rationalisering av jordbruk	
Skåne	521-44244-06	x		Mindre öppningar för passage, golfbana	
Skåne	521-52938-06		x	Breddning av väg för att möjliggöra möte av jordbruksfordon. Lantmäteriet pekade ut vägens som transportled. Bygden har fler murar.	Sökanden ville ej se på alternativa ställen att anlägga mötesplatser.
Skåne	521-58900-07	x		Breddning av väg för att möjliggöra möte av jordbruksfordon	Flytt av stenmurar.
Skåne	521-59634-07		x	Rationalisering av jordbruk	
Kronoberg	521-6442-06		x	Estetiska skäl -stenmuren ful, övervuxen	
Skåne	521-67504-07		x	Rationalisering av jordbruk	
Kronoberg	521-6817-07	x		Vägbygge	Mindre passage
Kronoberg	521-8759-06	x		Vägbygge	Borttagna stenar används för att förbättra raserade delar av stenmuren.
Västra Götaland	521-48140-06		x	Skyddsvärda arter saknas, kompensation planeras	
Västra Götaland	521-96443-06	x		Utöka gård	Stenmuren flyttas
Dalarna	521-11743-05		x	Rationalisering av jordbruk	
Västra Götaland	521-54949-07		x	Byggande av bostadshus	nom område som pekats ut som landskapsbilds-skyddsområde
Halland	521-2937-04	x		Byggnation inom planlagt område	Stenmurar bevaras om möjligt. Odlingsrösen ska uppföras på lämplig annan plats.

Särskilda skäl för dispens

I tabellen nedan finns de särskilda skälen sammanställda vilka angetts i beslut om dispens vid olika länsstyrelser. Besluten i sin helhet finns på <http://miljoportal.intra.lst.se/biotopskydd>. Åtkomst till denna webbsida ges endast från länsstyrelserna. För övriga aktörer hänvisas till respektive länsstyrelses diarium.

Län	Dnr	Ja	Nej	Skäl som angivits	Övrigt
Stockholm	5214-2006-049932	x		Detaljplan för begravningsplats, allmänt intresse	Odlingsröse kommer att bevaras men åtgärder kommer att utföras i omedelbar anslutning.
Stockholm	5214-2006-182	x		Detaljplan för 150 småhus i omedelbar anslutning till befintlig tätort	Åkerholmen bevaras som lekplats.
Stockholm	5214-2003-83040	x		Vändslinga för buss, allmänt intresse	Tre alternativ har redovisats, detta innebär minst ingrepp.

Checklista

Bilaga 6

Checklista angående biotopskyddade områden inför planering av detaljplan

1. Finns biotopskyddade objekt inom detaljplaneområdet?

Finns det....	nej	ja	antal
Allé			
Åkerholme			
Stenmur			
Odlingsröse			
Småvatten/våtmark			
Källa			
Pilevall			

2. Kommer biotoperna att påverkas genom detaljplanens genomförande, tex genom att biotopen utsätts för schaktning, upplag av massor eller annat, förändrad markanvändning efter dp, bebyggelse, grävning eller annat?

	påverkas inte	påverkas av
Allé		
Åkerholme		
Stenmur		
Odlingsröse		
Småvatten/våtmark		
Källa		
Pilevall		

3. Om någon biotop skadas ange vilka särskilda skäl för dispens från biotopskyddet som åberopas (tänk på att upprättandet av detaljplan i sig inte anses vara ett giltigt särskilt skäl):

